

ISSN 1694-531X

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ
БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ

ИЛИМ жана СТУДЕНТ

(ЖАМУнун студенттеринин илимий басылмасы

2014 - жылдан бери чыгат)

№ 6

Жалал-Абад – 2018

Редакциялык коллегия:

- Алыбаев К.С. - башкы редактор, физика-математика
илимдеринин доктору, профессор.
- Асилова З.А.. - башкы редактордун орун басары, техника
илимдеринин кандидаты, доцент.

Мүчөлөрү:

- Ажыкулов С.М. - педагогика илимдеринин кандидаты.
- Шамиев Ж.Б. - техника илимдеринин кандидаты.
- Орозбаева Г. - филология илимдеринин кандидаты, доцент.
- Аскарова А.К. - экономика илимдеринин доктору, профессор.
- Сооронкулов М.Р. - техника илимдеринин кандидаты,
профессордун м.а.
- Адышева А.А. - химия илимдеринин кандидаты, доцент.
- Жуманалиева М.Б.. - медицина илимдеринин кандидаты, доцент.
- Тампагаров К. - физика-математика илимдеринин кандидаты,
доцент.
- Турдубаева Б.М. - педагогика илимдеринин кандидаты, доцент.

Чыгарылыштын жооптуулары:

- Зупанов С.А. - ЖАМУнун Редакциялык басма бөлүмүнүн
башчысы.
- Абдразакова Г.А. - улук инспектор.
- Атамбекова А.К. - улук инспектор.
- Сулайманова Г.К. - Редакциялык басма бөлүмүнүн методисти.

Ээси:

Жалал-Абад мамлекеттик
Университети

Редакциянын дареги:

715600, Кыргызстан Жалал-Абад ш.
Ленин к., 57
тел: (996-3722) 2-16-02
факс: 5-49-50

Жалал-Абад мамлекеттик университети, 2018

УДК 338.45

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КЫРГЫЗСТАНА В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ В ТАМОЖЕННЫЙ СОЮЗ

Абдыразак кызы Улара

группа: БЭк-1-14

ularkoou@mail.com

Джалал-Абадский государственный университет

Таш-Кумырский инженерно-педагогический факультет,

кафедра “Экономика и информатик”, г. Таш-Кумыр. Кыргызстан.

Руководитель: Тагаева Б.А.

Аннотация: В настоящее время усиление взаимного экономического сотрудничества государств и процессы глобализации оказывают все большее влияние на развитие стран и секторов мирового хозяйства. Интеграция экономик государств – участников в части регионального сближения дает возможность каждому ее члену извлечь закономерный дополнительный эффект от такого экономического взаимодействия. В данной статье изложены проблемы и перспективы развития промышленности Кыргызстана в условия ЕАЭС. Рассмотрены ряд положительных и отрицательных факторов при присоединении Таможенному союзу.

Анотация: Азыркы учурда өз ара экономикалык болкарт-дау мамлекеттер бекемдөө Ааламдашуу жана жараяндар дүйнөлүк экономикадагы өлкөлөрдүн жана секторлорун өнүктүрүүгө өсүп таасирин тийгизип жатат. мамлекеттердин экономикаларынын Integration - аймактык жакындаштыруу катышуучулардын экономикалык кызматташууну кошумча күчүнө ченемдүүлүктү-дау алуу үчүн ар бир мүчөсү берет. Бул макалада Кыргызстандын өнөр Бирликке шарттарды көйгөй жана келечек өнүгүүсүн айтылат. Биз Бажы союзуна кирүү боюнча оң жана терс таасирлер бир катар болуп эсептелет.

Annotation: At present, the strengthening of mutual economic cooperation of states and the processes of globalization have an increasing influence on the development of countries and sectors of the world

economy. The integration of the economies of the participating States with respect to regional convergence enables each of its members to derive a legitimate additional effect from such economic interaction. This article outlines the problems and prospects for the development of industry in Kyrgyzstan under the conditions of the EAEC. A number of positive and negative factors are considered when joining the Customs Union.

Ключевые слова: интеграция, Евразийский экономический Союз, реэкспорт, конкурентоспособность, логистические центры, экономическая деятельность.

Ачыкч сөздөр: жуурулушуна, Экономика, реэкспортун, с атаандаштыкка, логистикалык борбор, экономикалык иш-чаралар.

Key words: integration, Eurasian Economic Union, re-export, competitiveness, logistics centers, economic activity.

В современных условиях процесс глобализации задает основную динамику экономического роста и определяет место отдельных государств - в том числе стран, состоящих в различных экономических и политических союзах, - в мировом сообществе.

В наши дни мировая экономика характеризуется высоким динамизмом изменений и глобализацией процессов экономической интеграции. Следуя требованиям времени, государства - члены Евразийского экономического союза (ЕАЭС) стремятся к интеграции как на региональном, так и на международном уровне.

Евразийский экономический союз (ЕАЭС) – международная организация региональной экономической интеграции, обладающая международной правосубъектностью, в рамках которой сторонами обеспечивается свобода движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы, проведение скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики.

ЕАЭС не имеет политических целей, а стремится удовлетворить экономические интересы, обеспечить взаимовыгодные условия для входящих в него стран с целью дальнейшего развития и укрепления экономических отношений.

Как мы знаем, что основными целями ЕАЭС являются: создание условий для стабильного развития экономик государств-членов в интересах повышения жизненного уровня их населения; стремление к формированию единого рынка товаров, услуг, капитала и трудовых

ресурсов в рамках Союза; всесторонняя модернизация, кооперация и повышение конкурентоспособных промышленностей в национальной экономике в условиях глобальной экономики.

В рамках вступления Кыргызской Республики в Евразийский экономический союз (ЕАЭС) государству необходимо менять модель экономики Кыргызской Республики с реэкспортной на производственную, возрождать промышленность, создавать новые предприятия экономики.

Залогом поступательного развития любой страны и роста благосостояния ее граждан является сильная, конкурентоспособная экономика, основой которой, в свою очередь, является современная высокоэффективная промышленность. За годы независимости в промышленности Кыргызской Республики произошли значительные деструктивные изменения, которые в значительной мере предопределили дальнейший ход и динамику развития страны.

Сначала разрушительное влияние оказал развал Советского Союза и разрыв всех хозяйственных связей между предприятиями, расположенными в разных странах бывшего Союза. В сочетании с тотальной нехваткой оборотных активов это сильно подорвало промышленность Кыргызстана и привело к распаду многих видов производств. Затем поспешное вступление в ВТО окончательно добило кыргызскую промышленность, вытеснив отечественные товары импортными (особенно дешевым ширпотребом и продуктами сомнительного качества из Китая).

После вступления в ВТО было потеряно практически все, что было связано с материальным производством. На сегодняшний день Кыргызстан представляет собой практически полностью деиндустриализованную страну, у которой имеются зачатки фермерского аграрного сектора. Экономика республики базируется почти исключительно на добыче золота («Кумтор»), на реэкспорте китайских товаров (преимущественно ширпотреб), на поступлениях из-за рубежа денежных средств от трудовых мигрантов, на продаже электроэнергии, на небольшом количестве предприятий, производящих строительные материалы (порой полукустарным способом), на экспорте сельскохозяйственной продукции (включая продукцию животноводства), в некоторой степени на швейном производстве и совсем небольшом экспорте отдельных видов

продукции пищевой промышленности. Вся остальная промышленность республики включает пару десятков видов производств, по большей части не играющих большой роли в развитии отечественной экономики или же вообще убыточных государственных предприятий.

Последнее десятилетие, проходящее под знаком глобализации, еще более обострило проблему конкурентоспособности отечественной промышленности, которая особенно актуальна сегодня, в условиях подготовительного периода вступления Кыргызской Республики в Таможенный союз (ТС) и, шире – в Евразийский экономический союз, членами которого являются Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан и Российская Федерация.

Столь актуальную проблему формирования конкурентоспособности промышленности Кыргызской Республики следует рассматривать в дух аспектах. С одной стороны, внутренний рынок Кыргызстана очень мал (менее 5 млн. чел.), что остро ставит задачу экономической интеграции и диктует необходимость производства конкурентоспособной продукции, которая бы соответствовала мировым стандартам качества. Поэтому не имеет смысла производить много товаров и услуг для внутреннего потребления. Продукция должна быть экспортно-ориентированной. Отсюда - в цепочке «инвестиции – производство – торговля» последнее звено движет остальными. Поскольку Кыргызстан является малой страной с очень ограниченными ресурсами и слабо развитой экономикой, он даже теоретически не способен сделать конкурентоспособными все отрасли экономики. Это исключает инвестиционную привлекательность всей экономики в целом и ставит вопрос о специализации и концентрации на наиболее перспективных с позиции конкурентоспособности отраслях промышленности.

Специфической особенностью экономической системы Кыргызской Республики является то, что развитие промышленности страны находится в прямой зависимости от поступлений внешних источников инвестиций. Поскольку довольно значительная часть производственного потенциала страны физически и морально износилась, она не может восприниматься в качестве долговременного ресурса развития промышленности. Все это не позволяет нашей республике на данном этапе ее развития выйти на

международный рынок с подавляющим большинством продукции, производимой в Кыргызстане, а также с используемыми технологиями.

С другой стороны, крайне важным является факт членства Кыргызстана в ВТО. Вступление республики в ВТО теоретически должно было бы усилить ее инвестиционную привлекательность. В реальности же ничего подобного не наблюдается. Более того, на поток прямых инвестиций в экспортно-ориентированные отрасли надеяться не приходится. Инвестирование затрудняют ряд неблагоприятных факторов, включающих длительные сроки производства и перевозок, высокую себестоимость международных перевозок, большие затраты на электроэнергию, недостаток электроэнергии в республике (особенно в северном регионе), неблагоприятные отношения с некоторыми соседями. Для Кыргызстана характерна транспортная изолированность от мировой экономики, поскольку отсутствует выход к морю, а также отсутствуют железные дороги и автотрассы мирового значения. Горный рельеф республики и отсутствие финансовых ресурсов существенно затрудняют их строительство. Соответственно, эксплуатация имеющихся коммуникаций обходится в 2-3 раза дороже, чем в равнинных областях в среднем по СНГ.

Все перечисленные характеристики Кыргызстана в сочетании еще и с нестабильной политической ситуацией не способствуют росту интереса внешних инвесторов к вложениям в кыргызскую промышленность, даже не взирая на тот факт, что в условиях глобализации и интеграции мировой экономики движение капиталов почти ничем не ограничено. В сложившихся условиях единственным вариантом выживания республики может стать только активная региональная интеграция экономики и ряд мероприятий по повышению конкурентоспособности перспективных в этом отношении отраслей промышленности. Другими словами, либо Кыргызстану следует объединяться со своими соседями по региону в единое экономическое пространство, либо страна полностью выпадает из мирового товарного производства, переходит к замкнутому натуральному хозяйству, или становится потребителем остаточной продукции прочих мировых производителей.

В связи с этим Правительство Кыргызстана осуществляет комплекс мер, направленных на адаптацию промышленности страны

к функционированию в условиях ЕАЭС. Создали Российско-Кыргызский Фонд - для развития малого и среднего бизнеса в стране и перспективных отраслей экономики.

Это означает, что вступление Кыргызстана в Таможенный союз или ЕАЭС в среднесрочной и долгосрочной перспективе является стратегически правильным и жизнеопределяющим решением, несмотря на популистские высказывания против интеграции со странами ЕАЭС отдельных политиков и экономистов. Конечно, это остро ставит вопрос конкурентоспособности кыргызской промышленности в рамках такой интеграции. Невозможно развивать экономику, базируясь на реэкспорте, а значит, необходимо искать ему замену, используя ресурсы торговых комплексов и развивая промышленное производство. И для этого можно использовать те перспективы, которые открывает присоединение Кыргызстана к ЕАЭС, исследовав и оценив перспективы повышения конкурентоспособности отечественной промышленности на едином экономическом пространстве Союза.

На сегодняшний день промышленность Кыргызстана отличается крайне низким уровнем конкурентоспособности. Исключение составляют лишь несколько отраслей, таких как швейная, молочная, сельскохозяйственное производство и некоторые другие.

Но при присоединении Кыргызской Республики к Таможенному союзу неизбежно возникнет ряд факторов, которые не могут не сказаться на изменении конкурентоспособности промышленности страны. Эти факторы могут иметь как положительный вектор, так и отрицательный.

Остановимся сначала на отрицательных факторах.

Первым делом следует упомянуть угрозу снижения конкурентоспособности швейной отрасли, о которой говорят все противники вступления в Таможенный союз. Кыргызстану придется поднять таможенные пошлины, что повысит цены на ткани и швейную фурнитуру и, соответственно, на готовые швейные изделия, в результате чего они не смогут конкурировать на рынке ТС. Это серьезный аргумент, поскольку швейное производство – одна из немногих отраслей, продукция которой экспортируется за пределы республики, а бренд «Made in Kyrgyzstan» пользуется популярностью и в странах ТС, и даже в некоторых странах дальнего зарубежья

благодаря высокому качеству этих изделий.

Противники Таможенного союза утверждают, что в случае вступления Кыргызстана в это интеграционное объединение, казахские и российские товары полностью уничтожат кыргызскую пищевую промышленность, сделав ее продукцию неконкурентоспособной и вытеснив своими товарами с внутреннего рынка. Опять же не понятно, на каких фактах базируется такое утверждение. Что сейчас мешает этим товарам вытеснить отечественные? И какие именно? Продукция молочной и мясной промышленности? Так эти продукты Казахстан сам импортирует из Кыргызстана. Овощи и фрукты? Так они идут на экспорт в Россию и Казахстан. Конфеты? Так они и сейчас заполнили наш рынок, поскольку отечественные конфеты и сегодня не отличаются конкурентоспособностью, без всякого вступления в ТС. Что касается мучных кондитерских изделий, то их вряд ли смогут вытеснить казахские товары, поскольку их производство прекрасно налажено в Кыргызстане, они достаточно конкурентоспособны, приближены по размещению к потребителю, а беспощинный ввоз муки позволит сократить их себестоимость, в то время как доставка аналогичной продукции из Казахстана повысит их себестоимость на сумму транспортных расходов. Значит производство мучных кондитерских изделий Кыргызстана повысит свою конкурентоспособность при вступлении в ТС. Единственным конкурентом может стать алкогольная продукция. Особенно большую угрозу составляет контрабанда алкоголя из Казахстана. При беспощинном ввозе этой продукции она действительно может снизить конкурентоспособность кыргызской алкогольной промышленности. Однако это можно решить путем снижения акцизных налогов и более активной борьбой с контрафактной продукцией.

Существует мнение, что молочная продукция не сможет экспортироваться в Казахстан из-за высокого уровня требований к ней. Якобы наше молоко не соответствует качественным требованиям ТС по жирности, бактериологическим показателям. Однако здесь не все так просто. Смотря какая молочная продукция. Если в данном высказывании речь идет о сыром молоке, то это действительно так. Но зачем Кыргызстану вывозить из страны сырое молоко, когда в республике достаточно молокоперерабатывающих предприятий?

Нужно стремиться не к статусу сырьевого придатка ТС, а к полноценному деловому партнерству. Иными словами, необходимо развивать перерабатывающую промышленность и вывозить уже готовую продукцию. Это залог развития экономики. Что же касается молочной продукции (т.е. продуктов переработки молока), то как минимум 13 предприятий довольно успешно экспортируют свою продукцию в Казахстан. Так, продукция предприятия «Вимм-Биль-Данн» соответствует мировым требованиям качества, поскольку прошла соответствующие проверки с привлечением международных экспертов. А те предприятия, которые не получили разрешение от Казахстана на ввоз своей продукции, должны модернизировать свое производство, наладить современное производство с соблюдением всех санитарных норм.

Остановимся на положительном влиянии на конкурентоспособность отечественной промышленности вступления Кыргызстана в ЕАЭС.

Первым делом, следует отметить, что после присоединения Кыргызстана к Таможенному союзу, в нашу страну могут поступать серьезные инвестиции, которые будут вложены именно в промышленность. Аргументация этого предположения заключается в следующем.

Инвестиции должны прийти, поскольку в этом случае для инвесторов откроется не маленький рынок Кыргызстана, а все огромное пространство Таможенного союза без пошлин и барьеров. Как отдельная страна Кыргызстан большого интереса для инвестора не представляет. Страны-партнеры из дальнего зарубежья уже сейчас ожидают результата наших переговоров по присоединению к ТС. Так, например, китайским партнерам будет очень выгодно организовать производство многих товаров именно здесь, в Кыргызстане, и под уже известной маркой («Made in Kyrgyzstan») поставлять товары беспошлинно и без барьеров на весь рынок ТС, и далее, на все пространство СНГ. Вероятность того, что предприниматели из Китая начнут открывать в Кыргызстане совместные предприятия для производства своих товаров очень высока, поскольку реализация завозимой из КНР уже готовой продукции станет затруднительной.

Инвестиции должны прийти и из России, и из Казахстана. Например. С 2011 года в Казахстане создано 3,5 тысячи совместных

российско-казахских совместных предприятий. На этих предприятиях работают граждане Казахстана (т.е. создано дополнительное производство, дополнительные рабочие места). Стимулом для российских предпринимателей переехать в Казахстан стали более низкие налоги. В Кыргызстане же налоги еще меньше. Это делает нашу страну еще более привлекательной для российского и казахского бизнеса. Крупные казахстанские бизнесмены уже сегодня заинтересованы в организации в Кыргызской Республике различных производств. Это связано с низкими ценами и хорошим качеством продукции, низкой стоимостью электроэнергии, дешевой рабочей силой, низкой арендной платой за помещения.

Сейчас наша республика имеет шанс вновь запустить простаивающие фабрики и заводы, предложив их на разных условиях российским компаниям, (включая и совместные предприятия). Но это становится возможным лишь в случае членства в ТС и ЕЭП одновременно. Сейчас российские компании уже накопили довольно большой потенциал для расширения собственного бизнеса за пределы страны, создавая сети своих предприятий в соседних странах (создание дочерних предприятий, филиалов и прочих форм). Кыргызстану нужно воспользоваться этой возможностью для развития собственной промышленности и для повышения ее конкурентоспособности.

Такие отрасли, как горная и текстильная промышленность, энергетика и др. полноценно заработают только в том случае, если КР сможет продавать продукцию этих отраслей на рынках стран ТС беспрепятственно.

В контексте развития агропромышленного комплекса Кыргызстану будет очень выгодно сотрудничать со странами ТС. Наша сельскохозяйственная продукция представляет собой экологически чистые продукты. А это при повсеместной распространенности ГМО является серьезным преимуществом. Продукция сельского хозяйства конкурентоспособна и по качеству, и по цене. Требования Таможенного союза к импортируемой продукции, закрытие границ в отношении контрабандной продукции, рост цен на продукцию сельского хозяйства в странах ТС и прочие факторы будут только стимулировать кыргызских производителей и аграриев повышать качество продукции и наращивать ее объемы.

После вступления Кыргызстана в ТС предприятия, осуществляющие производство, переработку, транспортировку и хранение подконтрольных товаров согласно требованиям, будут внесены в Реестр организаций-экспортеров. Это обеспечит беспрепятственный вывоз грузов в страны ТС, что создаст возможности для выработки совместных планов противоэпизоотических мероприятий на территории стран Таможенного союза, а, значит, будет стимулировать развитие и подъем животноводческой отрасли, повысит ее конкурентоспособность.

Рост вывоза мяса в страны ТС и приток инвестиций может содействовать развитию отрасли переработки шкур. Так, например, в Кыргызстане имеются прекрасные технологии качественной выделки шкур баранов (в частном секторе кустарным способом). Выделанные шкуры абсолютно не имеют неприятного характерного для животного запаха, имеют красивый окрас (под ламу) и большой потенциал для производства из них изделий (ковров, покрывал и т.п.). Развитие подобного производства позволит производить вполне конкурентоспособную продукцию и огромный сбыт на территории Казахстана и России.

Большой потенциал для роста конкурентоспособности сельскохозяйственного производства кроется в сортировке фруктов, их качественной упаковке и отправки в Россию и Казахстан уже не просто в ящиках и контейнерах, а отсортированной продукции в качественной упаковке, что позволит повысить конкурентоспособность продукции в целом, снизит потери при транспортировке. Но это станет возможным в случае развития в республике логистики и логистических схем.

Необходимо как можно активнее создавать логистические центры (как минимум два). Спектр действий логистических центров очень широкий: организация производств и проработка вопросов по экспорту, помощь бизнесменам в осуществлении их проектов, создание совместных предприятий, обучение людей новым специальностям и так далее. Такие центры позволят Кыргызстану стать достойным участником в производственных процессах Таможенного союза.

Таким образом, присоединение Кыргызстана к Таможенному союзу имеет ряд положительных и отрицательных факторов,

влияющих на конкурентоспособность промышленности страны. Однако многие отрицательные факторы, которые приводят противники ТС, как выяснилось, в большей степени либо надуманы, либо могут быть компенсированы в результате проведения различных мероприятий. В целом же положительные факторы существенно превалируют и могут быть усилены при грамотном подходе к процессу управления.

Список использованной литературы:

1. Национального института стратегических исследований Кыргызской Республики
2. Многие потенциальные инвесторы ожидают итогов переговоров по вступлению Кыргызстана в Таможенный союз, - Минэкономики // [URL:http://www.tasabek.kg/news:372633](http://www.tasabek.kg/news:372633)
3. Социально-экономическое развитие Кыргызской Республики. Минэкономики КР. Бишкек, 2016. С. 122.
4. Участие КР в ЕАЭС. НСК КР. Бишкек, 2016. С. 38.
5. Официальный сайт Евразийской комиссии. [Электронный ресурс]. Режим доступа [www.eaec.com]/ (дата обращения: 16.01.2017).
6. Официальный сайт Российско-Кыргызского Фонда развития. [Электронный ресурс]. Свободное копирование с сайта: <https://3minut.ru/stati-avtorov/765-osobennosti-razvitiya.html>.
7. Бичева Е.Е., Шалякина Е.С. Евразийский экономический союз (ЕАЭС): проблемы и перспективы развития // Научный альманах. 2015. №11–1 (13). – С. 130–133.

* * *

КИТЕП КАНАГА БАЙЛАНГАН СТУДЕНТ, Же студенттер китеп
кана менен кандай байланышта болушу керек?

Акматажан кызы Роза
ЖАМУ, ПМТФ Философия Ск-1-14 тайпасы
Жетекчиси: Жолдошева Нуржамал

Аннотация: Китеп кана деген эмне? Эмне үчүн студенттер китеп кана менен тыгыз байланышта болушу керек? Электрондук библиотеканы студенттер туура пайдалана алуудабы? Ушул сыяктуу суроолорго жооп издөө менен томдук, томдук китептерди окумайынча илимге жол ачылбастыгы, интернет менен китепти айырмалап, кайсы маалыматты интернеттен, кайсы билимди китептен издөө керектигин сунуштайм.

Аннотация: Что такое книга? Почему вы должны быть в тесном контакте со студентами? Проект Е использовать библиотеку для студентов? Поиск ответов на вопросы, как это, с объемами и объемами книг, открытых для ненаучного образом, без Интернета, любой информации в Интернете, что отличает эту книгу я рекомендую заказать в поисках знаний.

Annotation: What is a book? Why do you need to be in close contact with the students? E project to use the library for students? Search for answers to questions like this, with volumes and volumes of books open for unscientific way, without the Internet, any information on the web, what distinguishes this book I recommend to book in search of knowledge.

Илим менен техника өнүккөн замандын студенттери болгондуктан, бул эки нерсени бири-бирине айкалыштыра туура пайдалануу менен билим кудугун казуу абзел. Бирок интернет барагы студенттерди билим ачкычы болгон китептен алыстатып баратканы талашсыз. Студент эн ириде китепкана менен эң жакын дос болуусу керек. Кененирээк токтолсок, алгач мында айтылып жаткан сөздөргө так аныктама бере кетели. Китепкана деген эмне?

Китепкана (грек тилинен которгондо «сактоо жайы») — басмадан чыккан китеп, журнал, газеталарды топтоо, сорттоо, окурмандарга берүү, пропагандалоо боюнча иш алып баруучу, ошондой эле библиографиялык иштерди жүргүзүүчү мекеме.

Милдетине, китеп фондуна жана иштөө методуна жараша китепканалар массалык, илим жана атайын деп бөлүнөт.

Массалык китепканалардын негизги милдеттери: адабияттарды талдоо жана окурмандардын кеңири чөйрөсүнө жеткирүү, илим китепканалар илим, эл чарбасы жана маданият тармагындагы адистерди тейлейт. Ошондой эле жогорку жана орто окуу жайлардын студенттер жана окутуучулар курамынын муктаждыктарын канааттандырат. Илим китепканага мамлекеттик, академиялык, университеттик жана илимдин түрдүү тармагы боюнча китепканалар кирет. Атайын китепканага техника, ишкана, илим изилдөө институттары менен жогорку окуу жайлардын китепканалары кирет. Китепканалардын негизги багыты – китеп фондун комплекттөө жана уюштуруу, китеп окуучуларды тейлөө.

Кыргызстандагы алгачкы элдик китепкана 1902-ж. 14-майда Караколдо ачылган. Китеп фондусу 1000 китеп болгон.

1916-ж. 15-июлда Бишкекте коомдук китепкана ачылган. Республикадагы алгачкы балдар китепканасы 1934-ж. 27-сентябрда иштей баштаган. Китепкана фондусу 4 миң нуска китептен турган. 1-республикалык китепкана 1934-ж. 10-майда Бишкек борбордук шаардык китепканасын жана Совнаркомдун (илимий) китепканасын бириктирүү жолу менен түзүлгөн. 1934-ж. августта китепкананын ачылышы болгон. 1938-жылы анын китеп фондусунун базасында Н. К. Крупская атындагы борбордук шаардык жана мамлекеттик китепканалар түзүлгөн.

Электрондук китепкана - ар кандай электрондук докуменнтердин иреттелген топтому, багыттоо жана издөө каражаттары менен камсыздалат. Бул бара-бара чогултулган ар түрдүү тексттер (көбүнчө, адабият, компьютердик программалар), медиа-файлдар жайгаштырылган веб-сайт.

Электрондук китепканалардын түрлөрү: универсалдуу жана адистештирилген.

Электрондук китепкананы адабий журналдан айырмалоого тийиш. Басмадан чыгып, кийин Интернет мейкинине өткөн адабий журнал сыяктуу электрондук китепкана чыгарылыштарга бөлүнбөйт жана жаны материалдар кошулган сайын толукталып турат. Эркин публикациялардын сайттарынан электрондук китепкана координатордун көз карашына ылайык түзүлөт, жарыяланган

тексттердин айланасында коммуникативдүү чөйрөнүн түзүлүшү көбүнчө каралган эмес.

Эми студент деген терминге токтолсок, «Студент» — латын тилинен которгондо бир нерсеге кызыккан, бир нерсеге багыт алган адамды түшүндүрөт. Студент (лат. *studens*-окуучу) – жогорку, орто окуу жайларынын окуучулары.

XI кылымда университеттер уюшулгандан тартып, андагы окуучуларды (алгачкы учурларда окутуучуларды да) студент деп айтышкан. Окутуучулар үчүн илимий наам киргизилгенден кийин Студент – окугандарга гана колдонулуп калган. ЖОЖдо окугандар – Студент, атайын орто окуу жайында – окуучу, аскер окуу жайында – курсант, академиядагыларда – угуучу аталат. Биздин мамлекетте башка шериктеш мамлекеттер менен бирге эле 17-ноябрь Студенттердин Эл аралык күнү деп бүгүнкү күнгө чейин белгиленип жүрөт. Эми эмне үчүн студент китепкана менен тыгыз байланышта болушу керек деген суроого жооп берсем. Жогоруда айтылгандай студент өз алдынча изилденген, кызыккан багытына терең шунгуп кирген адам. Жашоодо кесип катары тандаган багытын төрт жыл бою университеттен ар тараптуу казып үйрөнүп чыгышы керек. албетте ал үчүн көп окуусу абзел. Азыркы учурда студенттерде изилденүү деген жок болуп баратат. Өз алдынча иш жазганда интернет барагын ачып, бөлүнгөн теманы жазышат, албетте интернет беттеринен түрдүү даяр иштер чыгат. аларды эч уялбай чыгарып, түбүнө өзүнүн фамилиясын жазып алып келишет. А чынында ошол берилген тема боюнча адабияттарды чогултуп, мейли алар электрондук түрдө болсун, жок дегенде бир нече адабиятты окуп чыгып, салыштырып, өзүнүн изилдөөсү боюнча керектүү маалыматтарды жазып, тизмектеп, өз алдынча ишти жасап барышы керек эле. Студенттерди жалкоо кылган “гугл” түйүнү, керектүү сөздү жазышат да, бир учкай маалымат менен гана чектелип калышууда. Бирок, мындай интернет менен тыгыз байланышкан аракеттерди айрым студенттер электрондук версиясын пайдалануудабыз деп адаштырып жатышат. Электрондук китепкана бул *googl* дан издөө эмес, бизде мыкты электрондук китепканалар бар. Мисалы *bizdin.kg*, *jasulib.kg*, *studenttik.portal* жана башкалар. Же керектүү китептин электрондук түрүн көчүрүп алып, кай жерде болбо ачып окуй берүү.

Биздин Кыргызстан китеп окуудан алыспыз деп айтууга болобу? Египеттин маданият боюнча жогорку органынын китеп чыгаруу маселери боюнча комитети эң аз окуган жана эң көп окуган улуттарды аныктады. Египеттин изилдөөсүнө ылайык, китеп окуу боюнча АКШ алдыда. Басылган китептердин нускасын калыктын санына карата эсептей келгенде ар бир Америка жаранына жылына 11 китеп окууга туура келет. Андан кийинки орунда британиялыктар турат. Алар жылына жети китеп окуйт экен. Кыргызстанда жагдай кандай? Бул изилдөөгө Орто Азия өлкөлөрү кирген эмес. Кыргыз эл жазуучусу Султан Раев Кыргызстан учурда китеп окуу рейтинг боюнча 112 мамлекеттин ичинен 97 орунда турарын айтты. Раевдин айтымында, акыркы мониторингдерге ылайык кыргызстандыктар жылына 21 тыйын сарптап, он жети бет китеп окуйт. Ал китептердин көпчүлүгү "Кантип байыса болот?", "Тойдо сүйлөнө турган тосттор" деген сыяктуу китептер экен. Ал эми ЖАМУда абал кандай? Педагогика жана маалымат технологиялар факультетиндеги китепкананын каттоо журналына ишенсек, эки жумада 667 адам баш баккан. Алардын арасында окутуучулар, студенттер да бар. Ал эми көркөм адабият бөлүмүнө күнүнө 10 го чейинки студенттер келип турушат.

Студенттерди китеп дүйнөсүнө жакын кылуу үчүн кандай аракеттерди сунуштайм.

-Семинар-тренингдерди китепканада уюштуруу. Мен сүйлөө речи, оратордук чеберчилик, аналитикалык, критикалык ой-жүгүртүү сыяктуу кошумча билимдерди семинар-тренингдерден үйрөнгөм. Бирок алар кафе-ресторандардын конференция залдарында болот. ушул сыяктуу семинар сабактарды китепканада китептерден, журнал, газеталардан алынган маалыматтарга таянуу менен уюштурса болот. ал китепканачынын кесипкөй, компетенеттүүлүгүнөн көз каранды.

-Жаштар арасында китепкана коомун түзүү. Китеп окууну сүйгөн жаштар арасында коом түзүү менен алар иш чараларды уюштурушат. Ансыз да жаштар коомдоруна, комитеттерине биригип жүрүшпөйбү. Бул топко бириккен жаштар китеп сүйүүгө чакырган иш чараларды уюштурушат. Албетте арабызда тынымсыз китепканага каттаган достор бар. Болгону алардын башы биригип, калгандарды да катарына чакыруусу.

-Өзгөчө шарттар. Эрте мененки саат 8:00дө студенттер аудиторияга киришет. Ошол бойдон түштөн кийин чыгып, кайра эле ошол аурага кирүү адамды чарчатат. Өз үйүбүз адамды тартып тургандай, китепканаларда дагы үйдөгүдөй жылуулук болушу керек. Ысык кофе, жумшак диван, жашыл гүлдөр, жарык кабинетке айлантуу колубуздан келет.

-Мотивациялык сөздөр же алтын эреже. А) Азыр уктасаң ширин кыялдарыңды түшүндө көрөсүң, ал эми уйкуңун ордуна окууну тандасаң ошол кыялдарыңды чыныгы жашоодо көрөсүң. Б) Бүгүн басышты каалабасаң эртең жүгүрүшүүңө туура келет. В) билим алуунун азабы убактылуу гана, бирок билимсиздиктин азабы түбөлүктүү. Бул сөздөр Америкадагы Гарвард университетинин студенттеринин алтын эрежеси. Гарвард университетине тапшыргандан тарта ушул эрежелерге баш ийип жашоо керек болот. Бул сөздөр бир тарабынан студентке чоң мотивация берип турат. Менимче Кыргызстанда дагы ар бир окуу жайда студенттерге дем берүүчү, ар дайым кулагында күмүш сырга болуучу алтын эрежелери болушу шарт. Ал окууга, илимге болгон кызыгууну, умтулууну арттырат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004
2. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы/Башкы ред. Ү. Асанов; Ред. кеңеш И. Бекбоев(төрага) ж.б. - Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004. - 340 б. ISBN 9967-14-018-6

* * *

УДК 334-027.564

АЗЫРКЫ ДҮЙНӨДӨГҮ КОММЕРЦИЯЛЫК ЭМЕС УЮМДАР
НЕКОММЕРЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ
THE NON-GOVERNMENT ORGANIZATION IN MODERN WORLD

Алишера Алмаш
ЖАМУ, Филология факультети
Лк-1-16 тайпасы
Жетекчиси: Сатыбалдиева Гулмира

Аннотация: Макалада КЭУлардын негизги ролу жана алардын милдети жөнүндө жазылды. Тактап айтканда, эл аралык КЭУнын ишинин өзгөчөлүктөрү жана дүйнөдөгү эң атактуу эл аралык КЭУлар мисал келтирилди. КРдагы КЭУлар жана алардын өнүгүшүнүн жолдору, өзгөчөлүгү, КЭУлардын кайрымдуулукка жана ыктыярдуулукка өбөлгө түзүүсү жөнүндө да кеңири баяндалмакчы.

Аннотация: В статье рассматривается главная роль НПО и их задача. А именно особенности международных НПО и является примером наиболее известных международных НПО. НПО в Кыргызстане и их развитие, особенности, и широко будет рассказываться о благотворительности и волонтерстве НПО.

Annotation: The main role of NGO and their duty are written in the article. The specifics of the work of international NGO and the world's most famous international NGO. NGO's and their development in relations characteristic of the territory in the Kyrgyz Republic. The NGO is the promotion of charity and voluntarism

Ачкыч сөздөр: Коммерциялык эмес уюм, эл аралык, ыктыярдуулук, кайрымдуулук.

Ключевые слова: Неправительный организация, международный, волонтаризм, благотворительность

Key words: A non-government organization, international, voluntarism, charity.

Руханий же материалдык эмес керектөөлөрдү өздөрүнүн мүчөлөрү же жалпы коомчулуктун кызыкчыктарынын негизинде жеке жана (же) юридикалык жактар тарабынан түзүлгөн ыктыярдуу өзүн-

өзү башкаруучу уюм.Алар үчүн киреше табуу ишмердүүлүктүн башкы максаты эмес, ал эми алынган киреше мүчөлөрдүн, негиздөөчүлөрдүн жана кызмат адамдарына бөлүштүрүлбөйт.

27-февралда КЭУлардын бүткүл дүйнөлүк күнү белгиленет. Бул 2010-жылы Литвада өткөн Балтика өлкөлөрүнүн КЭУларынын катышуучулары түзүшкөн.

Коммерциялык эмес уюмдардын милдети:

Кызмат көрсөтүү.

Инновацияларды таркатуу.

Коомдук озгөрүүлөрдү демилгелөө жана жайылтуу.

Жарандардын жетекчилик жеке сапаттарын өркүндөтүү.

Коомдук капиталды түзүү жана демократиялаштырууну колдоо.

Жарандардын жыргалчылыгынын өсүшүнө өбөлгө түзүү.

1967-жылы Швейцарияда негизделген өнүгүү боюнча жеке,эл аралык, конфессиялык эмес, КЭУ.

“Адамзат үчүн Хабитат”-1976-жылы Христиан кайрымдуулук уюму тарабынан уюшулган. Ыктыярчылардын эмгегин пайдалануу менен үйлөрдү салып, коомдун жакыр катмарына курулуш материалдарын өз баасында сатуу.

“Жаш христиандардын биримдиги”-1844-жылы Джордж Уильямс тарабынан негизделген. Көрсөтүп жаткан кызматы ар өлкөдө ар түрдүүчө. Жалпысынан алганда алардын максаты спорттук иш-чараларга, жаштарды спортко тартуу

“Куткаруу армиясы”-1861-65-жылдарда жарандык согуштун жүрүшүндө жабыр тарткандарга жардам көрсөтүү максатында АКШда түзүлгөн. Милдети кедей-кембагалдарды коргоо.

“Балдарды коргогула”- фондунун максаты билим берүү системасын, саламаттык сактоону, экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү жакшыртуу болуп эсептелет.

“Боорукердик фонду”- жаратылыш кырсыктары, экономилык кризис, куралдуу конфликт ж.б нерселерге кабылган адамдарга көмөк көрсөтүүчү эл аралык коммерциялык эмес уюм.

“Гринпис” эл аралык организациясы-1971-жылы Канадада түзүлгөн эл аралык экологиялык бейөкмөт уюм.

Кыргызстандагы КЭУлардын 90%дан көбү укуктук, юридикалык колдоо көрсөтүү, кеңеш берүү, социалдык-психологиялык жардам көрсөтүү, медициналык жардам көрсөтүү ж.б багыттарда эмгектенет.

КРда КЭУлардын өлкөнүн ИДПсына кошкон салымы 2.2% же 5млрд сомго жакын акчаны түзөт.

Кыргызстандагы **“Чоң эне эдепши”** фонду мындан 17 жыл мурун, т.а 2000-жылы Адилет министрлигинде официалдуу түрдө каттодон өткөн. Уюмдун милдети социалдык жана финансылык колдоо көрсөтүү аркылуу кары адамдардын жашоосун жакшыртуу.

sm@il.kg коомдук фонду КРдагы мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын билим алууга болгон мыйзамдык укуктарын коргоо учун күрөшүп келишет

“Кармашкан кол” коомдук бирикмеси (Рука в Руке) 2012-жылдын июнунда Кыргызстанда аутизм менен ооруган балдар үчүн алардын ата-энелери тарабынан түзүлгөн уюм.

“Аутизм” жөнүндө кеңири маалымат берүү.

Аутизм менен жабыркаган балдардын укуктарын коргоо.

Аутизмге чалдыккан балдар үчүн билим алууга жеткиликтүү шарт түзүү.

2016-жылы коомчулуктун кызыкчылыктарын коргоо үчүн түзүлгөн **“Малчыга маалымат”** коомдук бирикмеси. Бул уюм жайыт колдонуу, жайытка мал багуу, ветеринардык кызмат жана заманбап технологияларга айкалыштыруу боюнча иш алып барат.

“Алтын-Кол Нарын” кол өнөрчүлүк коомдук бирикмеси, **“Алай уз”**, **“Тилек”**, **“Уз даткалар”**, **“Кашка-Суу ийгилик”**, **“Алай Арзу”**, **“Кыргыз мурасы”** сыяктуу уюмдар байыркы салттарды жандандырып эле тим калбастан, жаңы жумушчу орундарын да түзүүдө.

“Алтын-Кол Нарын” уюму 1996-жылы кийиз жасоочу жергиликтүү адистер менен бирге салттуу кол өнөрчүлүк буюмдарын жасап сатып, киреше табуу максатында түзүлгөн. Уюм кол өнөрчүлүк боюнча республикалык жана аймактык фестивалдарга, жарманкелерге жана сынактарга катышып турат.

КЭУлардын коомдун аялуу катмарларына карата кайрымдуулукка жана ыктыярдуулукка өбөлгө түзүүсү

Кайрымдуулук-оор жашоо кырдаалына кабылган адамдын, коомдун, коомдук топтун жашоо муктаждыктарын канаттандыруу учун акысыз каржылык, материалдык жана руханий баалуулуктарды түзүү жана берүү.

Негизги максаты-коомдук укуктарын өз алдынча ишке ашыра албаган

адамдар үчүн алгылыктуу жашоо деңгээлине жетишүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу саналат.

Филантропия-адамга болгон сүйүү, муктаж болгондорго кайрымдуулук кылуу. Мындай кайрымдуулуктун түрү жакырларга, көбүнесе мечиттер, чиркөөлөрдө кайрымдуулук кылуу жана көмөк көрсөтүү болуп саналат.

Меценаттык иш-илим-билимди жана искусствону өнүктүрүүгө багытталган ыктыярдуу жана акысыз, коммерциялык эмес иш-аракет. Жеке каражаттардын эсебинен музейлерге, галереяларга жардам берип, илим-билим чөйрөсүндө сыйлыктарды, гранттарды, стипендияларды, айрым илимпоздордордун изилдөө иштерин каржылайт

Ыктыярдуулук-жалпы коомдун жыргалчылыгы үчүн акысыз көрсөтүлгөн жардам. Алардын иш-аракеттери биринчи кезекте өздөрүнө өзү жардам бере албаган калктын жакыр катмарына жардам берүүгө багытталган.

Американын кайрымдуулук фонду 1979-жылы негизделген. АКШнын эң ири КЭУлардын арасынан 15-орунду ээлейт.

“Саламаттык боюнча өнөктөштүк”-кайрымдуулук уюму 1987-жылы түзүлгөн. Кирешеси төмөн калкты тейлөөчү КЭУ оорукана катары кызмат кылат. Уюмдун негизги миссиясы-жергиликтүү фонддор менен бизнес уюмдарынан каражат чогултуп, медициналык камсыздандыруусу жок, медициналык кызматка төлөй албаган адамдарга медициналык жардам көрсөтүү.

Кыргызстандагы эң ири кайрымдуулук уюмдары:

“Жүрөк” коомдук кайрымдуулук фонду 2014-жылы түзүлүп, мамлекеттик каттодон өткөн. Бул фонд азыркы учурда көп кездешип жаткан жүрөк, бөйрөк, боор оорулуу адамдарга жардам көрсөтүү максатында түзүлүп, аларды операция жолу менен көрсөтүлгөн органдарын алмаштырууга жардам көрсөтүүнү көздөйт

“Элим барсынбы?” кайрымдуулук фонду 2008-жылдан бери аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө, жетим балдарга, жардамга муктаж улгайган жарандарга, катуу оорулууларга жана жумушсуздарга мүмкүн болгон ар түрдүү жардам көрсөтүп жана туруктуу чечим таап берүүдө.

Жыйынтыктап айтканда: КЭУлар экономикадагы жөн гана товар өндүрүп, кызмат көрсөтүп, жумуш орундарын түзүп, салык

төлөгөн уюмдар эмес. Алар жаңы идеяларды сунушташат, иш-аракеттеринде жаңы ыкмаларды колдонушат, жакырчылыкты азайтууга көмөктөшүшөт жана бизнес үчүн потенциалдуу кардарлардын санын көбөйтөт. М.т, КЭУлар саясатта, айлана-чөйрөнү коргоодо, эл аралык мамилелерде абдан чоң рол ойношот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Кыргыз Республикасындагы Коммерциялык эмес уюмдарды изилдөөгө киришүү Бишкек – 2017
2. <https://ky.wikipedia.org/wiki/> Коммерциялык эмес уюм
3. <https://www.bbc.com/>

* * *

УДК 633.87

ОПРЕДЕЛЕНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫЕ ВЕЩЕСТВА В
ЛИСТЬЯХ МАЛИНЫ ОБЫКНОВЕННОЙ ПРОИЗРАСТАЮЩЕЙ В
ЮЖНОМ КЫРГЫЗСТАНЕ
DETERMINATION OF BIOLOGICALLY ACTIVE SUBSTANCES IN
LEAVES OF RASPBERRY COMMON
IN SOUTHERN KYRGYZSTAN

Алмазбек кызы Рамила
ЖАГУ, Медицинский факультет,
группа: Фарм–2–15
Руководитель: Бечелова Айгул

Аннотация: Данная статья посвящена изучению качественного состава листьев Малины обыкновенной с целью определения перспективности использования данного растения в качестве лекарственного. Изучение проводили путем определения аналитических качественных реакций, подтверждающих присутствие биологически активных веществ в изучаемом растительном сырье.

Annotation: The presented article is devoted to the study of the qualitative composition of the leaves of Raspberry in order to

determination the prospects of using this plant as a medicinal plant. The study was carried out by determining the analytical qualitative reactions confirming the presence of biologically active substances in the plant material under study.

Ключевые слова: *Малина обыкновенная, биологически активные вещества, качественные реакции.*

Key words: *Raspberry ordinary, biologically active substances, qualitative reactions.*

Актуальность: Актуальным на сегодняшний день является детальное исследование состава новых и малоизученных лекарственных растений с целью изучения биологически активных веществ (БАВ).

В настоящее время при разработке новых лекарственных средств особое внимание уделяется лекарственным растениям как источникам биологически активных веществ (БАВ). Это связано с тем, что лекарственные растения обладают широким спектром лечебного и профилактического действия за счет комплекса биологически активных веществ. Кроме того, известно, что они вызывают в меньшей степени ряд побочных эффектов и могут применять длительно, что очень важно при хронических заболеваниях [2,3].

Одним малоизученных лекарственных растений является Малина обыкновенная, представляющая собой кустарник семейства Розоцветные с многолетним корневищем и надземными побегами высотой до 150 см. листья непарноперистые, сверху зеленые голые, снизу беловатые из-за войлочного опушения. Плоды – обычно красные (малиновые), у некоторых сортов желтые или даже белые, почти шаровидные многостяжки, диаметром до 2 см, легко отделяющиеся при созревании от выпуклого цветоложа и чашечки. Цветет в июне-июле, плоды созревают в июле-августе.

В качестве лекарственного сырья в народной медицине используют плоды и листья изучаемого растения. Плоды малины обыкновенной применяют как противосклеротическое средство благодаря наличию в растении жирных кислот и β -ситостерина, а также как потогонное и жаропонижающее средство. Листья малины

обладают вяжущими, противовоспалительными и кровоостанавливающими свойствами.

В литературных источниках химический состав плодов малины достаточно известен и он представлен в основном содержанием сахаров (до 10%), органических кислот (до 3 %), дубильных веществ, пектинов, а также комплекса витаминов [1]. Химический состав листьев Малины обыкновенной в научной литературе представлен в незначительной степени. Соответственно, представляется уникальная возможность для изучения химического состава листьев Малины обыкновенной с целью перспективного сырьевого источника ценных БАВ.

Материалом исследования послужили листья Малины обыкновенной, заготовленные в летний период 2017 года на территории Джалал-Абадской области. Качественный состав изучаемого сырья определяли с помощью аналитических реакций.

Для качественного определения **сапонинов** и **дубильных веществ** в анализируемом растительном сырье готовили водное извлечение по следующей методике: 1,0 г измельченного растительного сырья помещали в коническую колбу объемом 200,0 мл, затем добавляли 100,0 мл воды. Тщательно перемешивали стеклянной палочкой и помещали в водяную баню на 20-30 минут, соединив ее с обратным холодильником. После охлаждения полученное извлечение фильтровали через бумажный фильтр. Далее проводили качественные реакции по следующим методикам:

1) к 2,0 – 3,0 мл извлечения прибавляли несколько капель 1 % ного раствора желатина. Наблюдали помутнение раствора, которое исчезало при добавлении избытка желатина.

2) при добавлении к 2,0 -3,0 мл извлечения добавляли 5 капель раствора железоаммониевых квасцов. При этом наблюдали появление черно-синего окрашивание, что свидетельствует о присутствии гидролизуемых дубильных веществ.

3) к 1,0 мл извлечения добавляли 2,0 мл 10% уксусной кислоты и 1,0 мл 10% средней соли ацетата свинца. Наблюдали образование осадка, подтверждающий присутствие гидролизуемых дубильных веществ.

4) 5,0 мл извлечения помещали в пробирку и интенсивно встряхивали в течение 30 секунд. Наблюдали образование стойкой

пены, исчезающей в течение длительного времени. Данная качественная реакция позволила подтвердить присутствие сапонинов в сырье.

Для качественного обнаружения **флавоноидов** в листьях Малины обыкновенной готовили водно-спиртовое извлечение по следующей методике: 1,0 г измельченного сырья помещали в колбу вместимостью 25,0 мл и заливали 10,0 мл 60%-го этиловым спиртом. После охлаждения полученное извлечение фильтровали через бумажный фильтр и проводили качественные реакции обнаружения изучаемой группы БАВ.

1) К 1,0 мл извлечения добавляли 2,0 мл 2% раствора алюминия хлорида в 95% спирте этиловом и 7,0 мл 95% спирта этилового. Наблюдали зеленовато-желтое окрашивание.

2) К 1,0 мл извлечения добавляли несколько капель раствора аммиака. Наблюдали желтое окрашивание.

Для реакции обнаружения **полисахаридов** в сырье готовили водное извлечение по следующей методике: 10,0 г измельченного сырья помещали в колбу со шлифом вместимостью 250,0 мл, прибавляли 200,0 мл воды, колбу присоединяли к обратному холодильнику и кипятили при перемешивании на электрической плитке в течение 30 мин. Экстракцию повторяли 2 раза, используя первый раз 200,0 мл, второй раз – 100,0 мл. водные извлечения объединили, центрифугировали в течение 10 мин, декантировали в мерную колбу вместимостью 500,0 мл. Фильтр промывали водой, доводили объем раствора водой до метки и проводили следующую реакцию: к 10,0 мл извлечения прибавляли 30,0 мл 95% спирта и перемешивали. При этом наблюдали появление хлопьевидных сгустков.

В результате проведенных реакций идентификации БАВ в листьях Малины обыкновенной установлено, что в химическом составе изучаемого сырья содержатся дубильные вещества, сапонины, флавоноиды и полисахариды.

Таким образом, можно сделать вывод, что Малина обыкновенная произрастающей в Кыргызстане является перспективным растением для дальнейшего его изучения и для использования сырья в качестве источника при разработке новых лекарственных препаратов.

Список использованной литературы:

1. Журба О.В., Дмитриев М.Я. Лекарственные, ядовитые и вредные растения. – М.: Колос С, 2008
2. Полухина Т.С. Определение биологически активных веществ в Розмарине лекарственном, произрастающем на территории Туниса /Т.С.Полухина, В.Ю.Котова, Шири Юсри // Фармацевтические науки: от теории к практике: Материалы заочной научно-практической конференции с международным участием/ Астрахань. – 2016
3. Самотруева М.А. Определение биологически активных веществ Тамарикса многоветвистого // М.А.Самотруева, А.А.Цибизова, И.И.Муллыминова / Фармацевтические науки: от теории к практике: Материалы заочной научно-практической конференции с международным участием/ Астрахань. – 2016

* * *

УДК 615.89

**АЛОЭ ДАРЫ ГҮЛҮНҮН ЭЛДИК МЕДИЦИНАДА
КОЛДОНУЛУШУ
ПРИМЕНЕНИЕ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ ЛЕКАРСТВЕННОГО
РАСТЕНИЯ АЛОЭ
THE USE OF ALOEVERAIN FOLK MEDICINE**

**Байышбек кызы Айжаркын
ЖАМУ, Медициналык колледжи
ЛД-2-15 тайпасы
Жетекчиси: Боркошова С.М.**

Аннотация: Бул макалада изилдөөнүн актуалдуулугу изилдөөнүн объектиси максаты милдети жана күтүлгөн жыйынтык жазылды. Алоэ дары гүлүнүн элдик медицинада колдонулушу, жанахимиялык курамы айтылды. Алоэден даярдалган БАК, бирикме кээ бир ооруларга колдонулгандыгы жана эксперименттин жыйынтыгы чагылдырылды.

Аннотация: В этой статье показаны актуальность исследования, объект исследования, цель и предметы исследования, а так же их результаты. Растение алоэ широко используется в народной медицине и тут показан его химический состав. Из алоэ готовят полезный БАД которые очень полезно против некоторые болезней.

Annotation: In this article, the relevance of the research study subjects, the purpose and **subjects** of the study, as well as their results. The aloe plant is widely used in folk medicine and here its chemical composition is shown. From aloe extracts, a useful biological octyl additive is very resistant to some more acute.

Ачык сөздөр: флора, медицина, фармакогнозия, фитотерапия, БАК, эксперимент, интернет.

Ключевые слова: флора, медицина, фармакогнозия, фитотерапия, БАД, эксперимент, интернет.

Key words: flora, medicine, pharmacogenesis, phytherapy, herbary, internet, parsl.

1. Актуалдуулугу: Дүйнөдөгү маданий өсүмдүктөрдүн келип чыгуу борборунун бири болгон Борбордук Азия айыл чарба жана дары өсүмдүктөргө бай. Өлкөбүздүн медицина тармагында өсүмдүктөрдөн дары препараттарды биологоялык активдүү кошулмаларды алууда негизги булактардын бири флора кызмат кылат.

Жалал – Абад облустунун флорасы республикабызда негизги орунду ээлейт. Бул токойлор өсүмдүктөргө абдан бай. Табигый дары өсүмдүктөрдөн жасалган биологиялык активдүү кошулмалар, бирикмелер, тундурмалар жана ширелер адамдын организими үчүн абдан пайдалуу.

Медицинанын жетишкендигине карабастан дары өсүмдүктөр жана препараттар организмге жеңилерээк таасир этет, кошумча терс таасирлерди бербейт. Акыркы убакта дарылоонун көп түрүндө синтетикалык, химиялык, препараттар терс таасир берүүдө, кээ бир оорулар үчүн жаман абалга алып келүүдө. Элдик дарылоонун каражаттары кээ бир күчтүү жана эскирген оорулар үчүн байыркы элдик медицина эффективдүү таасир берүүдө.

II. Изилдөө объектиси: Жалал – Абад облустунун Спутник кичи шаарчасынын Жеңи-Жок көчөсүнүн №44 үйдөгү 17- батир,

Медициналык колледжинин № 211а каанасында, Таш-Булак айыл өкмөтүнө караштуу № 25 үйдө жана Спутник кичи шаарчасынын Манас проспектисиндеги № 18 үйдүн 9 батириндеги өстүрүлгөн алоэ гүлдөрү.

III. Изилдөө предмети: Фармакогнозия – фитотерапиялык препараттарды, туура пайдалануу.

IV. Изилдөөнүн максаты: Биологоиялык активдүү кошулмалардын, бирикмелердин жана ширелердин организмге тийгизген оң таасирин изилдөө.

1. Алоэ дары гүлүнүн экологиялык жактан таза үй шартында өстүрүүжана пайдалануунун ыкмаларын үйрөнүү.

2. Дары – дармек өсүмдүктөрүнүн ичинен алоэ дары өсүмдүгүнүн элдик медицинада кандай ооруларга дарылык касиети бар экендигин изилдеп, илимий булактардан окуп үйрөнүү.

3. БАК(биологиялык активдүү кошулма) даярдоо сырѐнун керектүү дарылык касиеттерин окуп үйрөнүү, жасап колдонуу, эксперимент жүргүзүү жана элге сунуштоо.

V. Изилдөөнүн негизги милдеттери: Илимий элдик медициналык адабияттардан, фонддук материалдардан, интернет булактарынан изилдөө жана темага дал келгенин алуу.

VI. Практикалык мааниси: Изилдөөнүн жыйынтыгында теориялык – практикалык жактан адамзаттын организмине зарыл болгон, биокошулмалардын, ширелердин жана биопрепараттардын даярдалуусу жана пайдалануусу жөнүндө медицина багытындагы студенттерге жана жалпы элге сунуштоо.

Алое – жапайы жана үйдө өстүрүлүүчү өсүмдүк. Дайыма жашыл болуп өсүп турган бул өсүмдүк Африканын, Индиянын, Кытайдын жарым чөлдүү райондорунда өсөт. Дары өсүмдүк катары Ажарияда, Кыргызстанда көптөгөн өлкөлөрдө үй шартында өстүрүлөт. Илимий изилденүүнүн негизинде алоэнин согунда, ширесинде фитоциддер да бар экендиги аныкталган. Алоенин курамында минералдык туздар, С-витамины, аминокислоталар, ферменттер, жана пайдалуу заттар бар. 5-

7 жылдан ашык убакыт өстүрүлгөн алоэ гүлүнүн жалбырагы менен сабагын кургатып колдонууга да болот.

Элдик медицинада колдонулушу: 5-7 жылдан ашык убакыт өстүрүлгөн алоэ гүлүнүн жалбырагы менен сабагынын ширесин колдонууга болот. Алоэ гүлүнүн жалбырагынын, ширеси ашказан гастритине, ашказан ичеги карын, он эки эли ичегидеги жаратка, брюшной тиф, дизинтерия, ириндүү жаратка, ич катууга (хранический запор) кант оорусуна, бронхит, оорулары менен катар суук тийген ооруларга, тиштин бүлөйлөрү канаганда, күйүктү, теринин сезгенүү ооруларына колдонулат.

Илимий теманын үстүндө жүргүзүлгөн эксперимент.

Ашказан жарасына: 150гр алоэнин ширеси, 250гр балды бирдей массага келгиче аралаштырып туруп, муздаткычка 5 күн коюу керек. Бул дары тамактанардан 1саат мурун 1 чай кашыктан ичилет.

41 жаштагы Баткен облустунун Кызыл-Кыя шаарынын тургуну Муктар кызы Салиха эжеге жасалган эксперимент. Муктар кызы Салиха эже акыркы 2012 - жылдан бери ашказан жарат ооруусу менен ооруп келген, эже буга чейин ооруканада дарыланып бир топ дарыларды ичкен, бирок жакшы натыйжа болбогондуктан акыркы 3-жылдан бери биз жасаган дарыны ичип жатат, азыркы убакта эженин абалы жакшы. Он эки эли ичегидеги жаранын өзү айыгып, УЗИ ден текшергенде жараттын изи гана калган .

Жалал-Абад шаарынын тургуну 8 жаштагы Кабаева Рукиялоэден даярдалган биокошулманы ичип, өнөкөт бронхит оорусунан айыкты. Ошондой эле, Ноокен районунун Сакалды айылынын тургуну 62 жаштагы Салимова Адина эже дагы эски бронхит оорусунан айыгып, ыраазы болгондуктан башка ооруган адамдарга дагы сунуш кылууда.

Балдардын итий оорусунда: 5-7 жылдык алоэни, грек жаңгагын, лимонду эт майдалагычтан өткөрүп, ага бал менен зайтун майын кошуп бирикмени даярдаңыз. Андан соң аны балага бир күндө 3 жолу тамактанарга жарым саат калганда 1 чай кашыктан ичируу керек.

5 жаштагы Жалал – Абад облустунун Базар – Коргон районунун тургуну Арзыбек кызы Айшанурага жүргүзүлгөн

экиспериментте жогорудагы даярдалган кошулманы көзөмөлдөөнүн негизинде Айшанурага берилип жатат, азыркы учурда жакшы өзгөрүүлөр болууда.

Тиштин бүлөйлөрү канаганда: 50гр алоэнин ширесин 50гр сууга арлаштырып, күнүгө 3-4 маал тишти чайкап, тиш жуугуч менен тишти жууганда дал ошол сууга жууп жүрсө бүлөй канабай калат.

18 жаштагы Жалал –Абад облустунун Ноокен районунун Бүргөндү айлынын тургуну Байышбек кызы Айданага экисперимент. Синдим көп убакыттан бери кээ бир учурда тишинин бүлөйлөрү канаганын айтат эле, ошондуктан жетекчибиз Боркошова Сабира Муктаровна менен биргеликте алое гүлүнүн тиштин бүлөйлөрүнө дарылык касиети бар экенин изилдеп, жогорудагы ыкма менен дары жасап бердик. Азыркы учурда синдимдин тишинин бүлөйлөрү канабай калды.

Изилдөөнүн жыйынтыгы:

1. Жалал-Абад шаарынын үйлөрүндө жана медициналык колледжинин №211 а “Ботаника жана ирим” каанасында өстүрүлгөн алоэ дары гүлү 3 жылдан бери изилденип, андан биокошулма, бирикмелер ширелер жасалды.
2. Алоэ дары гүлүнөн алынган биокошулма жана ширелер кайсыл ооруга жардам берерин билип, мисалы ашказандын гастритине жана он эки ичеги жаратына, теринин жарат ооруларына, ич катканга, бронхитке, тиштин бүлөйлөрүнүн каноосуна, кант оорусуна оң таасирин кайсыл учурда көрсөтөрүн илимий жактан изилденип эксперименттин жыйынтыгынан соң сунушталды.
3. “Оору кадырын соо билбейт “-демекчи өзүбүздүн ден-соолугубуз үчүн ар дайым кам көрүүбүз зарыл, жогоруда даярдалган биологиялык активдүү кошулмаларды туура пайдаланса эч кандай терс таасирин бербейт, ар бир адам үй шартында даярдап өзү үчүн пайдаланса болот.
4. Демек биздинсиздерге жарияалаган сунушубуз келечекте оң натыйжа берип, Кыргызстанда жашаган ар бир жарандын үйүндө өстүрүлүп, кооз, жашыл дары гүл бакчасына айланып, ден-соолугу чыңинсандардын сүйүктүү гүлү, үй аптекасы болот деген үмүттөбүз.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Алимбаева. П.К., Нуралиева Ж.С. “Дартка дабаа өсүмдүктөр” //Бишкек 1991-жыл . 85 бет.

2. Давлемурастов. С. Утениязов К. Лекарственная растения// в Каракалпаки, применяемые в научной медицине Нукус(Каракалпаки) “Каракалпакстан” 1990г. 45 бет.
3. Кыргызстандан чыккан гезит-журналдар Супер ИНФО Шоокум журналы жана интернет булактары<https://m.lalafo.kg>
4. Кузнецова М.А. Рыбачук И.З. Учебная литература Фармакогнозия 1 часть 228 стр.

* * *

УДК 82-1/-9

Ч.АЙТМАТОВДУН АЙРЫМ ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ
МУГАЛИМДЕРДИН ОБРАЗЫ
ОБРАЗ УЧИТЕЛЕЙ В НЕКОТОРЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
Ч.АЙТМАТОВА
CH.AITMATOV IN SOME HIS WORKS THE ROLE OF TEACHERS

*Бахтияр кызы Толгонай
ЖАМУ, Филология факультети
КТ-1-15 тайпасы
Жетекчи: Шерипбаев А.Р.*

Аннотация: Ч.Айтматов ар түрдүү тематикадагы түрдүү кесип ээлеринин образдарын жараткан. Жазуучу өз чыгармаларындагы мугалимдердин образын дайыма жөнөкөй, карапайым, адилеттүү, гуманист адам катары сүрөттөгөн. Бул макалада жазуучунун “Саманчынын жолу”, “Фудзиямадагы кадыр түн” чыгармаларындагы мугалимдердин образы талдоого алынды.

Аннотация: Ч.Айтматов написал множество произведений на разных тематиках и создал различные образы с разными профессиями. Образ учителей в произведениях писателя всегда простой, справедливый, гуманный. В этом докладе взяты в анализ образы учителей в произведениях “Материнское поле” и “Восхождение на Фудзияму”.

Annotation: Ch.Aitmatov have describet the various professions of the people. Writer describet on his works the teachers' role like a simple,

good honest and humanist person. There is discussion about the roles of the teachers and writers following works: “Samanchynyn jolu”, “Fudziyamadagy kadyr tun”.

Ачкыч сөздөр: образ, тематика, психологиялык жагдай, каарман, симпатия, драма, философия, оптимизм, позиция, идеал, максат ж.б.

Ключевые слова: образ, тематика, психологическая ситуация, персонаж, симпатия, драма, философия, оптимизм, позиция, идеал, цель и.т.д.

Key words: character, subjects, psychological situation, sympathy, drama, philosophy, optimism, position, ideal, aim et al.

Ч.Айтматов ар түрдүү тематикадагы түрдүү кесип ээлеринин образдарын жаратты. Каармандарын ар кандай психологиялык жагдайларда сүрөттөдү. Качкындын образынан тартып коммунист, каракчы, христиан дининин өкүлү, журналист, космонавттардын жашоосун окурмандарга терең ачып берди. Ал үчүн ар бир кесип өзүнчө бир мааниге ээ. Ошол эле учурда ал мугалимдик кесиптин ээлерин бөлөкчө көрөт. Анын “Биринчи мугалим”, “Саманчынын жолу”, “Эрте келген турналар”, “Фудзиямадагы кадыр түн”, “Кылым карытар бир күн” сыяктуу повесть, романдарында мугалимдин иши, пенделик турмушу, ички жан дүйнөсү, сезим-туюму жогорку деңгээлде көрсөтүлгөн. Бул чыгармалардын өзү эле Ч.Айтматовдун мугалимдик кесипти канчалык деңгээлде ардактаганын, урматтаганын көрсөтүп турат. Ал мугалимдердин терс жорук-жосундарын сүрөттөөдөн алыс, анын мугалимдери бардык жагынан төп келишкен адамдар да эмес. Ошондой болсо да Ч.Айтматовдун симпатиясы дайыма карапайым мугалимдик кесиптин ээлери тарапта: ал билимдүү болобу, чала сабат болобу адам катары жогору баалайт. Жазуучунун калеминен жаралган Дүйшөн, Майсалбек, Инкамал апа, Айша апа, Мамбет, Абуталип сыяктуу мугалимдер ары гумандуу, сабырдуу, кайраттуу жана да боорукер катары сыпатталган, себеби мугалимдик кесиптин нарк-насили, табияты ошондой.

Ч.Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдин образы дегенде эле окурмандардын бардыгына дароо эле “Биринчи мугалим” повестиндеги Дүйшөн менен “Эрте келген турналардагы” Инкамал апа эске келет. Ооба, чындыгында да Дүйшөн Айтматовдун, жалпы

эле кыргыз элинин мугалимдеринин сап башында турат. Ал көркөм чыгарманын каарманы экенине карабастан кыргыз элинин 20-30-жылдардагы жашоосуна чыныгы турмуштагы мугалим катары абдан жуурулушуп кеткен, ошондуктан аларды бири-бири менен ажыратып кароого мүмкүн эмес (мисалы, Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романы менен кыргыздын турмушун салыштыруу). Мына ушул Дүйшөндүн билимин азыркы мугалимдердин билими менен салыштырууга болбойт. Бирок ал чын дилинен балдарды окуткан. Ал балдарга өзү эмне билсе, ошонунун баарына үйрөткөн.

Биз бул баяндамада “Саманчынын жолу” повестиндеги Майсалбек жана “Фудзиямадагы кадыр түн” драмасындагы Айша апа менен Мамбеттин образдарын талдоого аракеттендик. Аталган повесттеги башкы каарман Толгонайдын үч уулунун бири Майсалбек мугалимдикке окуп жатып, окуусун бүтпөй, кыялданган кыялы орундалбай, согушта курман болду. Эгер согуш болбогондо ал мыкты мугалим болмок эле. Ал эч качан согушта жүрүп эрдик көрсөтөйүн деген эмес. Биз муну Майсалбектин апасына жазган катынан көрө алабыз: “Акыр түбү менин кылган ишимди туура деп табарсың, мен ага өзүм ишенгендей ишенем. Ооба, апа, сөзсүз мени туура дээрсиң... Антсе да, түшүнсөң да, жүрөгүңдүн түпкүрүндө мага деген айтылбаган сурооң калар: “Балам, кантип өз өмүрүңдү өзүң кыйдың? Адамга бир гана жолу берилчү бул жарык дүйнө менен кантип өзүң эле коштошуп кете бердиң? Мен сени эмнеге төрөп, эмнеге өстүрүп чоңойттым?” Ооба, апа, энесиң, сенин бул сурооңо тарых кийин жооп берер. Ал эми менин айтарым, согушту биз тилеп алган жокпуз, бул көптүн башына келген кыйын иш, бүткүл адам баласына балта урган зулум күч. Биз аны менен күрөшпөй кое албайбыз, аны үчүн кан төгүп, аны үчүн жан берип, аны кыйратып жок кылууга милдеттүүбүз. Антпесек биздин адам деген атыбыз өчөт. Мен согушта жүрүп эрдик көрсөтөйүн деп эч качан эңсеген эмес элем, мен өзүмдү эң бир жөнөкөй, эң бир асыл ишке – мугалимдикке даярдап жүргөм. Заманым ушул экен, балдарды тамга таанытып, окутуунун ордуна, курал кармап жоокер болдум. Ал менин айыбым эмес.

Мына азыр мектепте окуучу жаштарга менин биринчи жана эң акыркы берип кетер сабагым ушул, аларга окутуп кеткен билимим да ушул. Буга мен турмуштан алып чыккан бардык билимимди, бардык дилимди жумшайм.

Бир сааттан кийин мен Мекеним тапшырган ишке барып, кайра кайтпаймын. Душмандын талылуу жерине барып, аны кыйратып өзүм да жок болом. Мекен үчүн, эл үчүн, жеңиш үчүн, дүйнөнүн бардык жакшылыгы үчүн...”¹ Бул Майсалбектин апасына, бизге айткан акыркы сөзү болду. Анын кылган иши жанкечтилик эмес, ал өмүр сүрүүнүн эң бир эбегейсиз түрү. Майсалбек өлгөн жок. Өзү айткандай, дүйнөдө тынчтык күндөгү жаңы төрөлгөн ымыркайдын ыңаалаганы – ошол Майсалбек, бой жеткен кыздардын жоодураган көздөрү – ошол Майсалбек, бутакта көгөргөн жашыл жалбырак – ошол Майсалбек, талаада өнүп чыккан эгин – ошол Майсалбек, мугалимдин балдарга үйрөткөн алгачкы “А” тамгасы – ошол Майсалбек. Ал ошентип жашап, жашоосун улантып жатат. Мугалим дайыма балдарды мекенчилдикке, табиятты коргоого тарбиялаган киши, а Майсалбек болсо окуучуларга тарбия гана берип койбостон өзүнүн жасаган кадамы аркылуу бүгүнкү күндөгү окуучуларга үлгү болгон, айткан сөзү менен жасаган иши дал келген мугалим.

“Айтматовдун мугалимдеринин экинчи бир философиясы – мугалимдин таалим-тарбия иш-аракетинин өрнөгүнүн адамды адам кылып өзгөртүп түзүүчү, келечегин жарык кылуучу жаратмандык кудуретине болгон терең ишеним – улуу педогогикалык оптимизм,”²- дейт Акматали Алимбеков. Биз муну жогоруда айтылгандардан байкай алабыз.

Мына ушул Ч.Айтматовдун каарманынын турган турпаты, сүйлөгөн сөзү, жасаган иши – бардыгы жаштарга сабак. Майсалбек – мекенчил, кайраттуу, энени урматтаган, өз кызыкчылыгынан мекендин кызыкчылыгын жогору койгон, мугалимдик кесипке умтулган каарман. Ал бизди мекенди сүйүүгө, кайраттуулукка, боорукердикке, инсандык сапаттын калыптанышына, аскердик милдетти жогору коюуга, энени сыйлоого, мугалимдин ордун баалоого, ыймандуулукка, өз кызыкчылыгынан мекендик кызыкчылыгын жогору коюуга тарбиялайт.

¹ Ч.Айтматов Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы, II том. – Бишкек: “Улуу тоолор” – 2014, 84-бет.

² Ruhesh.kg/A.Алимбеков Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдердин нарк-насили

Казак драматургу К.Мухамеджанов менен биргелешип жазган “Фудзиямадагы кадыр түн” пьесасы Ч.Айтматовду драматург катары таанытты. Бул драмада эки асыл кесиптин ээси бар. Булар устат мекен шакирт. Айша апа советтик өкмөт менен кошо төрөлүп, аны курган адамдардан. Өз кезегинде анын ысыгына күйүп, суугуна тоңгон адам. Өз көз караш, ишенимдерин күрөш менен түзүп, “Кеңеш” деген сөздү көздүн карегиндей ыйык тутуп, кеңеш түзүлүшүн ичинде бөпөсүндөй алдейлеп жашаган адам. Авторлор “Фудзиямага” чыгып келген курбуларга мына ушул аялдын көзү менен карайт. Айша апанын образы – авторлордун карманган позициясы. Пьесада каармандарга Айша апанын мына ушул бийиктигинен туруп өкүм чыгарылат. Балалык курбулар: Мамбет, Исабек, Осипбай, Сабыр, Досберген кичинекейлеринде мына ушул Айша апанын колунан тарбия алышкан. Булардын жаштыгы ушул аялдын деми менен жылытылып, алгач ирет алардын жолу ушул аялдын духу менен жарык кылынган. Бир кезде Айша апа өзүнүн большевикчил, революциячыл демин балдардын жаш сезимдерине сиңирген. Ошон үчүн алар Ата Мекендин башына мүшкүл түшкөндө жаштары жете электигине карабай согушка аттанышкан. Согушта шымаалаган патриот катары жан аябай эрдик көрсөтүп, душманды талкалап, анан Ала-Тоого аман-эсен кайтышкан.¹ Бирок булардын тагдыры кийин ар кимдики ар кайсы жакка өзгөрдү. Жыгылышты, жолдон тайды, адашты, кээ бири адамча жашоону унутту. Муну көргөн Айша апа пенсияга чыгып калса да окуучуларынын ушундай абалга тушукканын көрүп, эмне себептен мындай болгонун түшүнө албай жаны кейийт: “Силер кенедейинерден колумда өстүнөр... Майданга узатканда өз уулдарымды жоого аткаргандай, кудайга зарлап үнүм жеткен. Силер наристе бойдон кеткенсиңер. Ушундай ынтымактуу, ушунчалык ниети таза балдар элеңер. Эсимде, жаркыраган беш жылдыздай болуп, фронттон келдиңер. Анан эмне болду силерге? Эмне үчүн ушундай турмушка дуушар болдуңар? Мен силерге аябай ишенчү элем. Силерди көрүп, ойлочу элем: “Эмгегим кайттыбы деп”. Сыртыңардан кубанып, медеж-жөлөгүм ушулар деп жүрчү элем... Мына эми минтип кабыргам

¹ Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, I том. – Фрунзе: “Илим” – 1987, 664-бет.

кайышып, жаным катуу кейип отурат. Баягы балдарым жок. Андагы жаркыраган балдарым кайда? Алардан айрылганым ырас болсо, анда өзүмдө да айып бар... Кай жерден... Эмнеден жаңылыш кетирдик? Билбейм, башым маң...”¹ Мына ошентип шакирттеринин башына түшкөн трагедиянын себебин өзүнүн мугалимдик ишмердүүлүгүнөн издейт.

Авторлор өз каармандарынын кылык-жоруктарын, мүнөздөрүн терс каарман катары сүрөттөөгө аракет деле жасаган эмес. Осипбай (Иосиф Татаевич) илимдин доктору, Исабек журналист, жазуучу, Досберген совхоздун агроному болду. Бирок Исабек менен Осипбай социалисттик түзүлүштүн, Айша ападай улуу адамдардын кылган жакшылыгын тепсеп, өздөрүнүн атуулдук парзын унутуп, тиричиликтин жолдон кезиккен жылтырак азгырмаларына каршы туралбай, сокур кумарларга жетеленип, кара баштын кызыкчылыктарынын сазына жутулуп кетишти.² Беш колдой болгон беш уландын ичинде өрттөй чыккан бешинчиси Сабыр мына ушулардын курмандыгы болду.

Достордун ичинен Мамбет Айша апанын жолун жолдоп мугалим болду. Мамбет үчүн байлык, бийлик, мансап, негизги нерсе эмес, ал бул нерселерден жийиркенет. Ал Осипбайга “Турмуш жакпайт эмес, бу турмуштагы сага окшогон адамдар жакпайт мага. Керт башынын кызыкчылыгын көздөп, мансап кууп, илимди топ таштай ойноткон Өсүпбайлар жат мага...”³-дейт. Осипбайдын бул турмуштан, адамдардан күткөнүң эмне, тилегениң эмне? – деген суроосуна чындык, мээрмандык, махабат деп жооп берет. “Тарбиялаган окуучуларым жазуучу, илимпоз болушпаса мейли, абийирдүү адамдар болсо болду, андан артык максатым жок,”⁴ -дейт ал. Аны кыйнаган, күйүткө салган нерсе Анвар айткандай “эл катары” боло албадым деген ой эмес, эмне үчүн илимдин доктору Осипбай

¹ Ч.Айтматов Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы, II том. – Бишкек: “Улуу тоолор” – 2014, 425-бет.

² Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, I том. – Фрунзе: “Илим” – 1987, 666-бет.

³ Аталган китеп, II том. – Бишкек: “Улуу тоолор” – 2014, 392-бет.

⁴ Аталган китеп, II том.- Бишкек: “Улуу тоолор”- 2014, 392-393-бет.

менен акын Исабек киши болбой калышты, кандайча булардын жан дүйнөсүндө Айша апа чачкан революциячыл үрөөндөрүнүн учугу үзүлүп калды деген санаа.¹ Мамбет адеп-ахлагы жогору, жан дүйнөсү өнүккөн, абийирдүү, жашоодон өз ордун тапкан, өзүнүн принциптери бар каарман экенин чыгарманын акырында да көрсөтүп берди.

Бул драмада да авторлор мугалимдин образын карапайым, жөнөкөй, адилеттүү, гуманист адам катары сүрөттөштү. Алар жашоодон өз ордун тапкан, карманган принциптери, туткан идеалдары, алдыга койгон максаты бар, коомдун кандай гана оор кырдаалында болбосун, элдин башына түшкөн оор жүктү аркалаган адамдар. Чыгарманын акыр аягында авторлор келип отуруп Айша апа, Мамбет аркылуу “Канткенде адам уулу адам болот?”-деген адамзаттын түбөлүктүү суроосун окурмандардын, жалпы эле адамзаттын алдына коюп отурат жана ушул мугалимдердин образы аркылуу белгилүү деңгээлде бул суроого жооп беришти.

Жыйынтыктап айтканда, биз азыноолак талдоого алган чыгармалардагы мугалимдик кесипке даярданган Майсалбек да, өмүр бою мугалимдик кесип менен алектенген пенсионер Айша апа да, Мамбет да коом алдында өздөрүнүн тандап алган кесибин татыктуу уланткан жөнөкөй, адеп-ахлактуу, баарынан мурун ыйманын сатпаган мугалимдик кесиптин ээлери. Эгерде улуу гуманист жазуучунун “Жамийласындагы” Сейитти, “Ак кемесиндеги” Баланы, “Эрте келген турналардагы” Султанмуратты, “Дениз бойлой жорткон Ала дөбөттөгү” Кирикти “Айтматовдун балдары”² деп атасак, анда биздин “Биринчи мугалимдеги” Дүйшөндү, “Саманчынын жолундагы” Майсалбекти, “Эрте келген тураналардагы” Инкамал апаны, “Фудзиямадагы кадыр түндөгү” Айша апа, Мамбетти, “Кылым карытар бир күндөгү” Абуталипти “Айтматовдун мугалимдери” деп атоого толук негиз бар. Себеби, “Окуучуга мектептеги эң маанилүү кубулуш, эң үлгү болоорлук сабак, эң жандуу мисал бул – мугалим”³, - дейт А.Дистерверг. Ал эми Айтматовдун аталган мугалимдери окурмандарга дайыма үлгү, сабак, мисал болот.

¹ Аталган китеп, I том. – Фрунзе: ”Илим” – 1987, 665-бет.

² Кыргыз адабияты орто мектептин 11-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек: “Билим-компьютер” – 2007, 71-бет.

³ Tyup.net/ Мугалимдер жөнүндө учкай сөздөр

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ч.Айтматов Чыгармаларынын сегиз томдун жыйнагы, II том. – Бишкек: “Улуу тоолор” – 2014
2. Интернет булактары: ruhesh.kg/ А.Алимбеков Айтматовдун чыгармаларындагы мугалимдердин нарк-насили
3. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, I том. – Фрунзе: “Илим” – 1987
4. Кыргыз адабияты орто мектептин 11-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек: “Билим-компьютер” – 2007
5. Интернет булактары: Tyup.net/ Мугалимдер жөнүндө учкай сөздөр

* * *

УДК 373.21

**“МАНАС” ЭПОСУНУН НЕГИЗИНДЕ МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ
КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО**

**Жумабай кызы Айзирек
ЖАК, МЧББ-01-17 тайпасы
Жетекчиси: Айылчиева Н.А.**

Аннотация: Макалада “Манас” эпосундагы образдардын патриоттуулук сезимдери жана жасаган эрдиктерин айтуу менен мектепке чейинки курактагы балдарды патриоттуулукка тарбиялоо каралган.

Аннотация: В данной статье рассматривается воспитание к патриотизму дошкольного возраста через повествование патриотических чувств образов и совершенные подвиги из эпоса «Манас».

Annotation: In the article presents upbringing of preschool children for patriotism with the using of heroic deeds sensibilities of a patriot and the images of the epic “Manas”.

Ачкыч сөздөр: патриот, аутизм, гумандуулук, мартаба.

Ключевые слова: патриот, аутизм, гуманизм, достоинство.

Key words: patriot, autism, humanism, dignity.

“Манас” эпосунда кыргыз элинин каада –салты, үрп-адаты, басып өткөн жолу тарыхы сүрөттөлгөн, баатырдык эпос. Дүйнө жүзүндүгү эң чоң поэма. Эпосто кыргыздын жердеген жерлери, жаратылышы кенен баяндалып айтылган. Эпостун башкы каарманы Манас, анын жасаган эрдиктери, басып өткөн жолу баяндалат.

Мектепке чейинки курактагы балдардын патриоттуулук сезимин ойготуу үчүн аларга “Манас” эпосун жеткиликтүү кылып түшүндүрүп, таанытуу керек. Мектеп окуучуларына салыштырмалуу мектепке чейинки курактагы балдарга “Манас” эпосу жөнүндө айтып, түшүндүрүп берүү бир аз татаал. Мектепке чейинки курактагы балдарга жомок түрүндө, көргөзмөлүү сүрөттөр жана видео роликтер аркылуу түшүндүрүү жакшы натыйжа берет. Илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй мектепке чейинки курактагы бала үч жашка толгонго чейин анын бардык көндүмдөрү калыптанып бүтөт. Жашоосундагы бардык үйрөнүлүүчү нерселердин 80% калыптанып бүтөт. Ал эми убакыттын өтүшү менен үйрөнгөндөрүн бышыктап 20% гана үйрөнөт. Балдарга “Манас” эпосун бул куракта айтып берүү эң ыңгайлуу. Эпостон баатырдык мүнөздөрү, патриоттуулук сезимдери ойготот.

Патриоттуулук (грекче patris — ата журт) — туулган жерди, ата журтту астейдил сүйгөндүк, ага каны-жаны менен берилгендик, бүткүл иш-аракети, ишмердиги менен аны коргоо, мартабасын көтөрүү, байытуу үчүн жан аябай кызмат кылуу. Эпосто патриоттуулук адамдардын мүнөздөрүндө кеңири чагылдырылган адеп-ахлактык мыкты сапаттардын бири. Бул асыресе чыгарманын каармандарынын өз элинин, өз жеринин эркиндиги, көз карандысыздыгы үчүн жан аябаган күрөштөрүндөгү, кыйын кезендердеги кажыбас кайратынан, майтарылбас эркинен, күжүрмөндүүлүгүнөн, жалтанбастыгынан, эрдикти көрсөтүүлөрүнөн таасын байкалат.

Патриоттуулук муундан муунга уланып, улам жаңы мазмун менен байып, турмуштун, жашоонун ар түрдүү чөйрөлөрүндө орун алып келген. «Манаста» бул адамдардын турмуш-тиричилигинде, каада-салттарында, башка элдер менен ынтымакта болуу аракеттеринде жана башкалар жактарда да чагылдырылган. Эпосто патриоттуулук, каармандык эли-жерин сүйгөн баатырлардын күчтүү сезимдери, иш-аракеттери, эркиндик, көз карандысыздык үчүн күрөштө айрыкча көрүнөт жана чыгармадагы негизги идеялык

мазмундун өзөгүн түзөт. Патриоттук сезим эпостун негизги каармандарына өтө мүнөздүү көрүнүш. Кубаттуу мамлекетти башкарып турган Каракан дүйнөдөн өткөндө, анын эли-журту, мал-мүлкү, душман тарабынан катуу талоонго алынып, сегиз баласы ар тарапка куулат. Ошондо Жакып, Акбалта баштаган кырк үйлүү кыргыз алыскы Алтайга айдалып келишет. Берекелүү Алтай жеринде эл тез эле тыныгып, эгин эгип, алтын казат, байыйт. Бирок, жергиликтүү калмак, манжуу төбөлдөрүнүн алык-салык салып, «келгин», «тентимиш» деп кодулап турушу ар дайым алардын намысына тийип, ылаажы болсо өз мекенине кетүүнү дайыма эңсешет. Манастын туулушу менен акыры эл көксөгөн улуу тилек, илгери үмүт ишке ашат.

«Тууган жердин топурагы», «ата журттун асылдыгы» деген ыйык сезим, түшүнүктөр Манаста өтө эрте ойгонот. Ал он эки жашка толуп, эрезеге жеткенден баштап элдин көз карандысыздыгы, өз мекени — Ала-Тоого кайтуу үчүн күрөшкө баш коёт. Буга анын Алтай жеринде көрсөткөн эрдик иштери айкын күбө.

Манастын патриоттук сезимдеринин ойгонушуна, бөтөн жерде өткөн кор турмуш менен катар, ага алгач таалим-тарбия берген акылман Акбалтанын Манаска эли-жерин туюнткан сандыргалуу накыл сөздөрү ага күчтүү таасир берет. Сезимин курчутат. Чечкиндүүлүгүн, жоодон кайра тартпаган жалтанбастыгын өркүндөтөт. Ар бир эл мекенинде жашагандыгы жана анын гүлдөшү, келечеги үчүн эмгектенгендиги менен күчтүү жана бактылуу. Манас да чачылган, азган, тозгон элин ата журтуна кайра ээ кылгандыгы менен айрыкча патриот. Албетте, элге мындан артык жыргал, эл уулуна мындан ашкан сыймык жок! Ушул жерде эки нерсени белгилеп кетүү зарыл. Биринчиден, Манас «кыйын султан кандыкка» күч менен же атадан калган мурас катары эмес, элинин алдында сиңирген зор эмгеги, элдин мүдөөсүн орундатып, колдоосуна ээ болгондугу менен жетише алды. Экинчиден, «кан» дегенде дээрлик бүт өмүрү ат үстүндө өтүп, каны-жанын элдин кызыкчылыгына багыштаган, анын эркиндиги, көз каранды эместиги үчүн күрөшкө башын сайып, бөтөнчө каармандык, баатырлык сапаттары менен айырмаланган чыныгы партиот көз алдыга тартылат.

Эпосто Семетей, Айчүрөк, Күлчоро, Сейтек жана башкалар көптөгөн каармандар жерин терең сүйүп, урматтаган адамдар катары

сүрөттөлөт. Элинин биримдиги, бейпил турмушу үчүн ички жана тышкы душмандар менен жан аябай күрөшөт. Атасынан жаш калган Семетей өз жеринен кетип, таятасы Темиркандын колунда чоңоюп, ата-тегин билгенден кийин өз элине, өз жерине ээ болууда зор чечкиндүүлүгүн көрсөтөт. Атасы Манастын кунун кууп, Таласты камап чабуул койгон Коңурбайды өлтүрөт. Эпосто баатырдык, патриоттук иш-аракеттеринде Манас, Семетей, Сейтек жалгыз эмес, аларды колдогон, аларга ак кызмат кылган көптөгөн каармандар бар. Ошол каармандардын колдоосу, жардамы аркылуу гана эпостун башкы каармандары өзүлөрүнүн патриоттук иш-аракеттерин жүзөгө ашыра алышат. Мисалы, Төкөр уста Бөлөкбай жасаган не бир укмуш куралдардын жардамы менен элдик баатырлар касташкан жоосун жеңет, элин душмандан коргоп калышат.

Жогорудагы Манас баатырдын эрдиктери жөнүндө мектепке чейинки курактагы балдарга үйдө ата-энелер, бала бакчада тарбиячылар айтып берсе анда балдарда патриоттуулук сезимдер эрте ойгонуп бой жеткенде биздин өлкөнүн ар тараптан өсүшүнө зор салым кошулуп, алдынкы өнүккөн-өскөн мамлекеттердин катарына кошулмакпыз.

Азыркы учурда мектепке чейинки курактагы балдарга бала бакчада, үйдө сыналгыдан чет өлкөнүн тасмаларын (мультфильмдер) “БЕН 10”, “Жөргөмүш адам” “Халк” “Аюу жана Маша” ж.б.у.сыяктуу мультфильмдерди коюп берип терс мүнөздөрүн пайда кылып жаткандыгын тарбиячыларда, ата-энелерда байкабай жатышат. Мен шаардын яслисинде окуу практикамды өтүп жатып төмөндөгүдөй тажырыйба жасадым. Улуу тайпадагы балдарды эки топко бөлдүм. Биринчи топко 14 балага сыналгыдан “БЕН 10” жана “Халк” мультфильмдерин коюп бердим, ал эми экинчи топко 15 балага күндө “Манас” эпосун жомок кылып, азыркы турмушка байланыштырып айтып берип жаттым. Ошондой эле топто ар улуттун балдары болгондуктан аларга манастын осуяты “бир жакадан баш, бир женден кол чыгарууну” айтып эч качан жер жерге, уруу урууга, улутка бөлүнбөөгө үндөдүм. Экинчи топко ар күнү Манастын чоролору, досу Алмамбеттин образы жөнүндө да айтып бердим. Ал тагдырдын буйругу менен өз мекенинен, элинен алыста калган адам. Адилеттик үчүн күрөшүп, бийлик талашууда жеңилүүгө учурап, эли-жерин түбөлүк таштоого аргасыз болот. Акыры келип Манастан баана таап,

ага ак кызмат кылат. Чоң казатта кыргыздын колун Бээжинге баштап барат. Бул анын өз элине чыккынчылык катары көрүнүшү мүмкүн. Чындыгында андай эмес. Ал элин-жерин чексиз сүйөт. Анын бир гана көксөгөн тилеги — кордук көрсөтүп, куугунтуктагандардан кегин, өчүн алуу. Тал-Чокуда Манаска дүрбү менен Бээжинди көрсөтүп, ичи эзилип, каңырыгы түтөп, чоң арман кылат. Жерин көрүп толкунданат, сүйүнөт, башынан өткөргөндөрүн ойлоп кейийт, күйүнөт, муңканат. Ал кыргыз, кытай элдеринин жакшылыгын эч унутпайт, эки элди бирдей сүйөт. Андан сон Каныкейдин апабыздын патриоттук турпаты асыресе кырк чорого жоо кийим, жол азык даярдоодо, Семетейди аман алып калып, ага ата-тегин билгизип, эли-жерине ээ кылууда да Каныкей чоң роль ойнойт. Бүткүл өмүрүн, бардык ишмердүүлүгүн элдин, мекендин кызыкчылыгына жумшоо менен чыныгы патриоттуктун бийик үлгүсүн көрсөткөндүгүн, Бакай атанын Манаска акыл- насаат айткандарын, ал өзүнөн чоң карыянын сөзүн уккандыгын айтуу менен улууну урматто керек экендигине да тарбиялап жаттым. Балдар яслиге келгенде Кыргыз Республикасынын Гимнин ырдагып жана ырдап жатканда элди-жерди сүйүү сезим менен ырдагып жаттым..

Биринчи топтун балдарында ойлоо — түшүнүктөр аркылуу ишке ашуучу операция иштебей жатты. Ал эми кеп өспөй калды. Эгерде мындай иш аракет көпкө созулса анда балдарда Аутизмдик ойлоо бир жактуу, бейкалыс келип, көп белгилери боюнча реалдуу ойлоодон алыс турат. Анда ой жүгүртүү тигил же бул кырдаалдарды талдоологикалык мыйзам ченемдерге баш ийбей калуу коркунучунда турат.

Экинчи топтун балдарына үйгө барганда ата-эненерден, чон апанардан, эже-агалардан манас эпосу, манас баатыр жөнүндө сурап келүүсүн тапшырма кылдым. Ошентип төрт күндөн кийин биринчи топтогу балдарды бала бакчага келип байкап отурсам жогорудагы мультфильмдин каармандарындай болуп урушуп жатышты, аларда жек көрүү, көрө албасттык сезимдер пайда болгонун байкадым. Экинчи топтогу балдар эртен менен бала бакчага келери менен “Манас ” эпосунан жаттап келгендерин, ал ким болгондугун айтып жатышты да аларда ата мекенди сүйүү, манас биздин баатыр атабыз болгон, биздин элди жерди душмандардан коргогондугу анын аты, кумайыгы, кушу жөнүндө бири-бирине айтып беришти. Ошентип

экинчи топто патриоттук сезим пайда болгонун байкадым. Азыркы учурда ата-энелер көр турмуштун айынан балдарга интернеттен, уюлдук телефондордон оюн ойноого түртүп жатат да алардын кызыгуусу мына ошолорго пайда болууда. Ал түрткүдөн балдардын патриоттук, гумандуулук сезимдери ойгонбостон, жек көрүү, агрессивный, унутчаак болуп жатышат. Ата-эне тарбиялоодо кайдыгерлик мамиле жасап жатышканын байкап туруп зеениң кейийт.

Жыйынтыгында бала бакчада биринчи топтогу балдарды экинчи топтогу балдарга тез арада кошуп биринчи топтогу балдарга Манастын баатырдыгы, патриоттулугу жөнүндө билишкендерин айтып беришти.

Макаланын актуалдуулугу балдардын патриоттулук, гумандуулук сезимдерин “Манас” эпосунун негизинде ойготуп жана тарбиялоо мектепке чейинки курактагы балдардан баштоо керек.

Бир да бала гений болуп төрөлбөйт жана бир да бала келесоо болуп туулбайт. Бардыгы баланын жашоосундагы чечүүчү жылдарда баш мээсинин өнүгүү даражасына жана шыктануусуна жараша болот-деп Масару Ибука “Үч жаштан кийин кеч” деген китебинде жазып кеткендей келечектеги балдардын тарбиясын баланы жарык дүйнөгө жаратып жаткандан баштап ата-эне пландоо керек. Баланын жашоосунда жана дүйнөсүндө кубанычтар көбүрөөк болушу үчүн баладагы чексиз потенциалдык мүмкүнчүлүктөрдү ойготуу. Бала бакчада, үй-бүлөдө мектепке чейинки курактагы балдарды патриоттуулука тарбиялоодо кыргыз элинин баатыры Манастын эрдигин айтып берүү ата-эненин жана тарбиячылардын милдети.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Типические особенности умственной деятельности младших школьников (Под ред. С. Ф. Жуйкова, М., Просвещение 1968.
2. Б.Оторбаев “Манас таануу”
3. Козолова Балотина “Дошкольная педагогика”
4. Усулдук колдонмо 3 жаштан 7 жашка чейинки балдарды өнүктүрүү
5. Масару Ибука “Үч жаштан кийин кеч” орус тилинен которгон: А. Жоодонбеков. – Б.: 2015.
6. “Манас” энциклопедиясы 1-4 томдор.-Б.,1995
7. Байгазиев С. Улуу “Манас” улутубуздун дил жана тил бешиги.

- Б.,1995
8. Акаев А. Кыргыз мамлекеттүүлүгү жана “Манас” элдик эпосу. Б.,2002
9. Кыдырбаева Р. Генезис эпоса “Манас” –Ф.,1980
10. Үсөналиев Т. Манас таануу курсун окутуу. Б., 2003

* * *

УДК 615.89

ПРИМЕНЕНИЕ ПОДРОЖНИКА В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ И
ЗНАЧЕНИЕ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА
БАКА ЖАЛБЫРАКТЫН (PLANTAGO) ЭЛДИК МЕДИЦИНАДА
КОЛДОНУЛУШУ ЖАНА АДАМ ТУРМУШУНДАГЫ МААНИСИ
THE USE OF PLANTAIN IN FOLK MEDICINE AND THE VALUE IN
HUMAN LIFE

Орешникова О.
Медицинский колледж
группа: Фарм 3-17
Руководитель: Калаева Г.С.

Аннотация: В статье идет речь о полезных и лечебных свойствах подорожника. В качестве примеров подробно рассмотрены два вида подорожника, произрастающих на территории Кыргызстана. В статье представлены ботанические описания подорожника большого и подорожника ланцетного; их применение в косметологии, кулинарии и народной медицине, а также противопоказания к его применению.

Аннотация: Бул макалада бака жалбырак өсүмдүгүнүн пайдалуу жана дарылык касиеттери жөнүндө жазылды. Бака жалбырактын Кыргызстандын аймагында өскөн эки түрү мисал катарында салыштырылды жана изилденди. Чоң бака жалбырак жана ланцет сымал бака жалбыракка ботаникалык мүнөздөмө берилди жана алардын элдик медицинада, кулинарияда, косметологияда пайдалануусу жөнүндө, ошондой эле колдонуудагы каршы көрсөткүчтөрү жөнүндө жазылды.

Annotation: The article deals with the useful and therapeutic properties of plantain. As examples, two types of plantain growing on the territory of Kyrgyzstan are considered in detail. The article presents Botanical descriptions of plantain large and plantain lanceolate; their application in cosmetology, cooking and folk medicine, as well as contraindications to its use.

Ключевые слова: Подорожник большой, подорожник ланцетнолистный, гликозиды, флавоноиды, дубильные вещества, полисахариды, каротиноиды, органические кислоты, углеводы, жирные масла, стероидные сапонины, стеролы, аминокислоты.

Ачыкч сөздөр: чоң бака жалбырак, ланцет сымал бака жалбырак, гликозиддер, флаваноиддер, дубилдик заттар, полисахариддер, органикалык кислоталар, көмүр суутектер, стероиддүү сапониндер, стеролдор, аминокислоталар.

Key words: Plantain large, plantain lanceolate, glycosides, flavonoids, tannins, polysaccharides, carotenoids, organic acids, carbohydrates, fatty oils, steroid saponins, sterols, amino acids.

1. Введение.

Флора Кыргызстана в достаточном разнообразии представлена медоносными, кормовыми, эфирномасличными красильными, дубильными и другими ценными в хозяйственном отношении видами растений. Значительное место среди них отводится растениям, обладающим лечебными свойствами. Народная медицина содержит неисчерпаемую информацию о лекарственных растениях, поскольку еще с древних времен человек успешно применял их для лечения от различных болезней и недугов.

В данной статье будет рассмотрено два вида подорожника: подорожник большой и подорожник ланцетный.

Подорожник - широко распространенное травянистое растение, хорошо узнаваемое благодаря прикорневой розетке округлых гладких листьев с выраженными продольными жилками и зеленоватым колоском на тонких стебельках. Подорожник растет преимущественно вдоль дорог.

Далеко не все виды подорожника похожи на привычный нам подорожник большой.

Область распространения семейства Подорожниковые широка и занимает территории с умеренным континентальным климатом: Украина, Россия (кроме Крайнего Севера), Польша, Венгрия, Латвия, Средняя Азия, Северная Америка, Казахстан. Растение неприхотливо к климатическим условиям и составу грунта, поэтому произрастает в любых местностях: лугах, пустырях, возле домов и вдоль дорог.

Растение чрезвычайно живуче. Выживает подорожник под ногами людей, под колесами машин потому, что листья его очень прочны, да к тому же порой плотно прижаты к земле. У листа подорожника очень хорошо заметны жилки. Сверху они кажутся вдавленными, а снизу резко выступают над поверхностью листа. В зависимости от величины листа таких жилок у подорожника от 3 до 7. Жилки работают, как арматура, придавая листу большую прочность, без которой под ногами и колесами ему не уцелеть. Жилки настолько прочны, что при срывании листа вытягиваются из него, их хорошо видно у места обрыва листа.

Черешки подорожника имеют глубокий желобок, а края листьев едва заметно приподняты над землей. Роса и вода, собирающаяся на них при дожде, стекают по бороздкам жилок в "водосточный желоб" черенка и выливаются прямо к корням растения.

1. Ботаническое описание.

Отдел: Покрытосеменные, **класс:** Двудольные, **порядок:** Ясноткоцветные, **семейство:** Подорожниковые, **род:** Подорожник, **Вид:** Подорожник ланцетолистный

Травянистое многолетнее растение 10 - 30 см высоты, с коротким вертикальным корневищем. Стебель прямостоячий, безлистный, с 5 продольными бороздками, покрытый мелкими волосками. Листья (все прикорневые), короткочерешковые, ланцетные, с 3 - 7 почти параллельными жилками, цельнокрайние или с мелкими зубчиками. Цветки собраны в густой цилиндрический колос, длиной 2 - 5 см. Цветки устроены по типу 4; чашка из 4 пленчатых чашелистиков; венчик из 4 пленчатых лепестков; светлый, сросшийся в трубочку, четырехраздельный сверху; тычинок 4, с длинными нитями; пестик из 3 плодолистиков, с 1 столбиком и верхней двугнездной завязью. Плод двугнездная коробочка, в каждом гнезде находится по одному семени. Семена выпадают после поперечного раскрывания коробочки. Цветет в конце весны и летом.

Распространение. По лугам и пастбищам, по песчаным местам, у дорог и пр. Растет повсюду в стране, а по некоторым сухим пастбищам встречается в массовом количестве.

Вид: Подорожник большой также травянистое многолетнее (иногда двухлетнее) растение с коротким корневищем, достигающее высоты 15 - 20 (30) см. Стебель безлистный, обычно короче листьев. Пластина листьев широкоовальная, цельнокраяняя, сразу суживается в длинный черешок; листья голые или почти голые, с сильно выпуклыми, дуговидными жилками, числом 5 - 9. Цветки также собраны в густой, цилиндрический, но более длинный колос (достигающий 10 и более см в длину). Строение цветков такое же, как у подорожника ланцетолистного, но в каждом гнезде коробочки имеется по 4 - 8 семян. Цветет все лето.

Распространение. Произрастает на сырых и заливных лугах и песчаных почвах, вдоль дорог и насыпей, а также повсеместно. Встречается по всей стране.

2. Химический состав подорожника.

Химический состав подорожника зависит от вегетативного органа растения. В листьях подорожника содержатся такие группы веществ: гликозиды (в частности, аукубин); флавоноиды; дубильные вещества; полисахариды (в т. ч. слизи); каротиноиды; органические кислоты (ванилиновая, ларакумаровая, фурамарная, феруловая, хлорогеновая); витамины (ретинол, аскорбиновая кислота, калий, филлохинон).

В семенах растения содержатся: белки; углеводы (в т. ч. крахмал); жирные масла; стероидные сапонины; дубильные вещества. Стебли содержат в себе флавоноиды и фенокарбоновые кислоты. Корневая система содержит группу веществ: стеролы (фитостерины); аминокислоты.

2.1. Полезные свойства подорожника.

Листья и семена подорожника используются в качестве: антибактериального, вяжущего, противовоспалительного, антисептического, мочегонного, отхаркивающего, успокоительного, слабительного, глистогонного средства. Применяют его как противоядие при отравлениях, при лечении некоторых заболеваний глаз, сердца.

3. Применение подорожника.

Подорожник широко применяется в косметологии, кулинарии и народной медицине.

3.1. Подорожник в косметологии.

Подорожник с большим успехом применяли и применяют в косметологии женщины древности и современности.

С использованием сока подорожника готовят тоники, так как подорожник отлично тонизирует кожу; лосьоны и кремы; косметическое мыло; а раздавленный в кашу подорожник можно смешивать с другими ингредиентами, чтобы получились маски, и накладывать их на различные части тела.

Приведу несколько несложных в приготовлении рецептов.

Отвар для протирания лица.

Настои и отвары сухих листьев подорожника применяются для протирания, умывания и компрессов при жирной, пористой коже лица. 2 ст. ложки сырья залить 2 стаканами воды, кипятить 5-10 минут на слабом огне, после остывания процедить.

Свежий сок для сухой кожи.

Свежий сок листьев разводят кипяченой водой 1:1 и протирают руки, сухую чувствительную кожу лица, шеи, области декольте.

3.2. Подорожник в кулинарии.

В подорожнике большое количество полезных веществ. Особенно много грубых волокон — очистителей организма, необходимых нам, чтобы освободиться от шлаков. Подорожник подходит и для диетического питания.

Простой в исполнении рецепт с этим удивительным растением.

Салат из подорожника и щавеля.

20 листьев подорожника и столько же щавеля тщательно промыть, мелко нарезать. Добавить тертую на крупной терке морковь, 2—3 нарезанные отварные картофелины. Подсолить, заправить подсолнечным маслом и подавать к столу.

4.3. Подорожник в народной медицине.

В лечебных целях можно использовать листья, семена и шелуху семян подорожника.

Лист подорожника.

Листья подорожника помогают обеззаразить рану, а также являются кровоостанавливающим средством. Для этого листья

растения нужно помыть, после чего, либо целиком приложить на раны, либо измельчить и наложить на нее. Результатом будет ослабление болезненных ощущений, а также остановленная кровь. Подорожник является успокоительным средством, используется и при бессоннице, и при аллергии.

Из свежих листьев подорожника выжимают сок, готовят настой и экстракт, которые применяют как кровоостанавливающее, бактериостатическое, ранозаживляющее, отхаркивающее и гипотензивное средство. При тяжёлых формах язвенной болезни очень хорошо помогают водные и спиртовые экстракты листьев подорожника.

Семена подорожника.

На основе семян делают припарки, чтобы снять воспаленность при заболеваниях кожи или слизистых. Для этого семена помещают в горячую воду, а затем, дав разбухнуть, измельчают.

Ежедневный приём семян способствует уменьшению риска возникновения сердечно-сосудистых заболеваний. Семена подорожника очищают от желчных кислот организм, снижают уровень сахара в крови.

Шелуха семян подорожника.

Шелуха получается в результате расщепления семян растения. Применяется она от запоров, для лечения раздражений кожи, широко используется китайскими и индийскими врачами и знахарями для устранения проблем с мочевым пузырем. Шелуха богата содержанием нерастворимой клетчатки – это мягкое слабительное, в составе шелухи семян присутствуют алкалоиды, аминокислоты.

Шелуха используется вместе с семенами как загуститель в кулинарии и косметологии. Соединяясь с водой, она набухает, образуя железистую массу, превосходно влияющую на стимулирование работы желудочно-кишечного тракта, идеально подходит для устранения раздражения толстой кишки и геморроидальных симптомов. Лечебную шелуху всегда нужно принимать, запивая водой.

5. Противопоказания к применению подорожника

Подорожник нельзя использовать при: индивидуальной непереносимости; повышенной кислотности желудочного сока; при некоторых язвах желудка и заболеваниях ЖКТ; повышенной

свертываемости крови, тромбоците; при беременности и кормлении грудью.

Перед применением, особенно если лечение будет проводиться впервые, нужно проконсультироваться со своим лечащим врачом.

6. Заключение.

В ходе работы над проектом я узнала, что подорожник, очень полезен. Его лечебные свойства используются не только в медицине, но и в косметологии, в кулинарии. Опробовала на себе некоторые рецепты, приведенные в работе. Поняла, что это необыкновенное растение, не смотря на его доступность. Также узнала, что имеются противопоказания к применению подорожника, его нельзя использовать при гастрите с повышенной кислотностью желудочного сока, при повышенной свертываемости крови и предрасположенности к тромбообразованию. Пополнила знания о подорожнике и его лечебных свойствах.

Подорожник – часть нашей природы, к которой надо бережно относиться.

Список использованной литературы:

1. Баньковский А.И., Енин П.К. Атлас лекарственных растений СССР, Москва, 1962
2. Ботанический атлас/ Под.ред. Б.К. Шишкина, Москва, 1963
3. А.Г. Сербин, Л.М. Сера, Н.М. Ткаченко, Т.А. Слободнюк. Медицинская ботаника, Зарьков, 2003
4. П.Рейвн, Р.Эверт, С.Айкхорн. Современная ботаника, Москва “Мир”, 1990
5. <http://mir-ovosey.ru/podorozhnik/>
6. <http://www.poleznenko.ru/podorozhnik-poleznye-svoystva.html>

* * *

УДК 551.521.37

КЫРГЫЗСТАНДЫН ШАРТЫНДА КҮНДҮН ЭНЕРГИЯСЫН
КОЛДОНУУНУН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ
ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ
В УСЛОВИЯХ КЫРГЫЗСТАНА
THE RESEARCHED POSSIBILITIES OF USING SUN ENERGY IN
KYRGISTAN S CONDITIONS

Раимжанов Жасурбек
ЖАМУ, Ф-1-15 тайпасы
Жетекчиси: Молдокеримова Э.К.

Аннотация: Бул макалада Кыргызстандын шартында Күндүн энергиясын колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү изилденген.

Аннотация: В статье исследованы возможности использования солнечной энергии в условиях Кыргызстана.

Annotation: In article are researched possibilities of using Sun energy in Kyrgistan s condition.

Ачык сөздөр: Күн, энергия, энергетикалык кризис, альтернативдүү энергетика, күн энергетикасы.

Ключевые слова: Солнце, энергия, энергетический кризис, альтернативная энергетика, Солнечная энергетика.

Key words: sun, energy, energy crisis, alternative energy, not traditional renewable energy sources, solar.

Жер шарында адамдардын көбөйүшүнөн, техниканын өнүгүшүнөн улам, электр энергиясын керектөөчүлөрдүн талабы да жогорулоодо. Энергетиканын өнүгүшү көмүр, нефть, газ, атомдук энергия, термоядролук реакциялар менен шартталган. Тилекке каршы көмүр, нефть, газ сыяктуу жаратылыш байлыктары азая баштады, атомдук энергия, термоядролук реакция экологиянын бузулушуна алып келүүдө. Ошондуктан жаратылыш байлыктарынын түгөнүүсүнө алып келбей турган, айлана чөйрөгө зыян келтирбей турган энергия булактарын табуу зарылдыгы байкалууда.

Күндүн энергиясын колдонуу экологиялык жактан да таза болот, түтүн чыкпайт, жыттанбайт, күл алам деп убара болбойсун,

организм үчүн да пайдалуу. Экологиялык натыйжалуулугун алсак, мисалы, 150 миң м2 аянттагы күн коллектору жылына атмосферага чыгуучу көмүр кычкыл газын 52,8 миң тоннага чейин азайтып, 23 млн.сом үнөмдөлөт.

ГЭСтер керектөөчүлөрдү канааттандыра албай жатат. Ошондуктан Күндүн нурун электр энергиясына айландыруу аркылуу бекер энергия булагын колдонууга өзгөчө көңүл бурулууда. Кыргызстан боюнча жылына 12 млрд.кВт/саат энергия колдонулат. Үйдү жарыктандыруу, телевизор, радио сыяктуу электр энергиясын талап кылуучу нерселерге Күн батареяларынын жардамы менен электр энергиясын камсыз кылып, 50% электр энергиясын үнөмдөсөк, бул Кыргызстанга 5 млрд.сом пайда алып келе тургандыгын адистер белгилешет.

Ошондой эле адистердин белгилегенине караганда жылына электр аварияларын ондоп-түзөөгө 15 млн. сом жумшалат, эгерде күндүн энергиясын колдонсок, электр станциялардагы авариялардын да алдын алсак болот.

Азыркы күндө Кыргызстанда күн энергетикасын өнүктүрүү “экинчи төрөлүшүнүн фазасы” – деп аталган жаңы фазага өтүүдө. Себеби Кыргызстан күнөстүү, өзүнүн табигый-экологиялык уникалдуулугун сактап келген мамлекет. Ошондуктан биздин өлкөдө жалпы аянты 60 миң квадрат чакырым жерди ээлеген күн түзүлүштөрү, фото элементтер орнотулган. 2016-жылы 12-ноябрда Бишкек шаарына немецтердин колдоосу менен күн батареясын иштеп чыгуучу завод курулган, ал заводдо жылына 1,5 млрд. Сомдук күн батареясы иштеп чыгарылат

Кыргызстанда Күндүн энергиясы колдонулуп жаткан айрым учурларга токтололу. Учурда жарым өткөргүчтүү күн батареяларын боз үйдүн, чатырдын түндүгүнөн күн жакшы тийген тарапка таштап коюп, иштелип чыккан электр энергиясын анчалык чоң эмес керектөөлөр үчүн пайдаланып келишет. Жайлоого чыккан малчы-койчулар телевизор, радио, бир нече лампаларды иштетүүгө, телефон кубаттандырууга жете турган 12 Вольттук күн батареясын алып иштетет.

Ысык-Көл областынын Ак-Суу айылында жылытуу системасы кыш мезгилинде мейманкананын бөлмөлөрүн кошумча жылытуу системасыз эле ысытат. Имараттын түштүк тарабында эки катар

айнектен чоң пластикалык терезелер орнотулган, алар аркылуу кышкысын бөлмөлөргө Күндүн энергиясы келип түшөт. Күн нуру түшкөн бөлмөнүн ички беттери Күн энергиясын сиңирет да имараттагы аба жылып, түнкүсүндө жылуулук сакталат. Ал эми жайкысын имараттын түштүк тарабы чатыр менен жабылат да, чатыр ашыкча жылуулуктан коргоп, бөлмөлөр салкын болот.

Тоң районундагы айылдык мектепке ашкананы ысык суу менен камсыз кылуу үчүн 100 литрге вакуумдук Күн нуру менен жылытуучу түзүлүш, мектеп имаратын электр тогу менен камсыз кылуу үчүн 2 кВт кубаттуулуктагы фотоэлектрдик станция орнотулган.

Ал эми Бишкек шаарындагы Ноли Дау мейманканасында кубаттуулугу 100 Втка барабар болгон чакан фото электрдик станция орнотулган, “Жыргал” саунасынын чатырындагы гелио түзүлүш сууну ысытуу үчүн колдонулат, менчик үйдүн чатырына коюлган күн батареясы 1500 литрге жакын ысык суу, ал эми 4 күн коллектору суткасына 300 литр ысык суу берет.

Суусамыр районунун Кожомкул айылындагы жайыттарды башкаруу үчүн Күн станциялары орнотулган. Кыргызстанда күн нуру менен жайында сууну 90 градуска чейин, кышында 50 градуска чейин ысытып, ошол температурада сактай турган суу жылыткычтары бар.

Күндүн энергиясын колдонууну өнүккөн мамлекеттердин тажрыйбасынан үйрөнсөк болот. Мисалы, АКШнын Калифорния штаты алдыдагы 5 жылдыкта бардык керектөөчү энергиянын 33 %ын Күндөн алууну пландаштырууда. Штаттын борбору Лос-Анжелестен үч чакырым чыгыш жакта жайгашкан Мохаве чөлүндө Иванпа Солар Электрик күн электрстанциясы 3 жылда курулуп, 2014-жылы пайдаланууга берилген.

Электростанция энергияны Күндөн алып, түнкүсүн да электр энергияны чыгара берет. Станцияда күн батареяларынын ордуна күзгүлөр колдонулат. Станциянын бийиктиги 150 метрге жакын 3 мунарасы бар. Мунаранын айланасына 173 миң даана күзгү модулдары – гелиостаттар орнотулган. Бул геостат-күзгүлөр күндүн нурун чөлдүн ортосуна жайгашкан 3 мунарага багытташат. Геостаттарды компьютер башкарат, ошондуктан Күн чыгып турганда дайыма Күндү карай багытталат да, күн бар кезде бардык нурлар мунараларга тиет.

Суюктук куюлган казандар мунаралардын башына жайгашкан. Күн нуру казандагы суюктукту кайнатып, бууга айландырат. Казандагы суюктуктун температурасы 700 градустан да ашып кетет. Пайда болгон буу төмөн түшүп, андагы турбинаны айландырып, электр энергиясы алынат.

Гелиотермалдык электрстанциялары күндүзү алынган энергияны сактап, түнкүсүн да энергияны өндүрө берет. Кайнап жаткан суюктуктун бир бөлүгү атайын идиштерге куюлуп, сакталат да, Күн баткандан кийин ал жердеги буу трубинага багытталат. Энергия кампасындагы буу турбинаны 15 саатка чейин иштетет, ошентип, электр энергиясы сутка бою тынымсыз алына берет. Бул станциянын кубаттуулугу 392 МВт. Акыркы жылдары Америка Кошмо Штаттарында курулган электрстанцияларынын 90%зы Күн электростанциялары.

Күндүн энергиясын колдонуу үчүн Кыргызстандын да ыңгайлуу климаты болгону менен күн орнотмолорунун кымбаттыгы, Күндүн энергиясын колдонуу боюнча элдин арасында маалыматтын аздыгы, адистердин жоктугу көйгөй жаратат. ЭгердеТаш-Көмүр жарым өткөргүчтөр заводун ишке түшүрсө, Кыргызстанда Күндүн энергиясын колдонуу биркыйла арзан да, жеңил да болмок. Ошондой эле тоолуу райондорго, алыскы айылдарга электр чубалгылары аркылуу жеткирүүгө кеткен чыгымдарга караганда жеңил болмок, электр энергиясы тез жана арзан жетмек.

Кыргызстанда Күндүн энергиясын колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүчүн төмөнкүдөй сунуштар бар :

1.Күндүн энергиясын колдонуу боюнча мамлекеттик деңгээлде программалар кабыл алынса. Таш-Көмүр жарым өткөргүчтөр заводу ишке киргизилсе.

2. Коомдук тамактануучу жайларда, кафе-ресторандарда, мейманканаларда милдетүү түрдө суну ысытуу үчүн Күндү нэнергиясы пайдаланылса.

3. Үйлөрдү жарыктандыруу, телевизор, радио, муздаткыч сыяктуу электр энергиясын талап кылуучу нерселер күн батареяларынын жардамы менен иштесе.

4. Күндүн энергиясын колдонуу боюнча интернет булактары, телевизор, радио, газета, журналдар аркылуу элге маалыматтар берилсе.

5. Республикада Күндүн энергиясын колдонуу боюнча адистер даярдалса.

6. Күн орнотмолорун сатып алуу жана орнотуу үчүн Күндүн энергиясын колдонуучуларга мамлекеттик банктардан жеңилдетилген кредиттер берилсе.

7. Эгерде мамлекет тарабынан кабыл алынган программалар аткарылбаса, тиешелүү органдарга, физикалык тараптарга жазалар колдонулса.

Күдүн энергиясын колдонуу менен биринчиден, электр энергиясы үнөмдөлөт, экинчиден, электр станцияларында авариялардын алдын алабыз, үчүнчүдөн, экологиялык жактан таза (түтүн чыкпайт, жыттанбайт, күлчүкпайтж.б.), төртүнчүдөн, организм үчүн пайдалуу (аба таза болот, убаракерчилик болбойт), бешинчиден, экономикалык жактан да пайдалуу, себеби жарыгыбыз, жылуулугубуз бекер болот, чайыбыз бекер кайнайт, тамагыбыз бекер бышат, телевизор, радио, телефон бекериштейт, алтынчиден, тоолуу райондорго, алыскы айылдарга электр тогун электр чубалгылары аркылуу жеткирүүгө караганда, жабдууларды ташып жүрүү ыңгайлуу. Бириккен улуттар уюмунуна йлана-чөйрө жана өнүгүү боюнча Эл аралык комиссиясы бүгүнкү энергетикалык кырдаалга байланыштуу: “Биз энергиянын тигил же булл түрүсүз жашай албайбыз. Келечектеги өнүгүү айлана-чөйрөгө коркунуч жана зыян келтирбеген ишеничтүү калыбына келүүчү булактардан алынган энергиядан толук көз каранды” – деп, калыбына келүүчү энергия булактарын колдонуунун маанилүүлүгүн белгилеген.

Демек, Кыргызстанда да Күндүн энергиясын колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү зарыл деп ойлойбуз...

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Будущее Кыргызкой энергетики: Сб. Материалов (Сост. Чукулов С.Д., Баум Л.И., Ногойбаева Э.А., Суракматова Б.Д. – Б.: 2007. – 124 стр.
2. Беляков.Ю.П., Рахимов К.Р. Кыргызстандын энергетикасы. Ф.: “Кыргызстан”. 1983. - 92 б.
3. Закон КР О возобновляемых источниках энергии: №283, 31.12.08.
4. Обозов А.Дж. Возобновляемые источники энергии. Изд. “Техник”, Бишкек, 2006. - 102 стр.
5. Рахимов К.Р., Тулбердиев

Ж.Т., Беляков Ю.П. Развитие энергетики Кыргызстана. Бишкек, 1997

* * *

«МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ЖАНА АННЫ ӨНҮКТҮРҮҮ»

*Сапаралы кызы Нуриза
Кочкор-Ата колледжи
ООД-2-17 тайпасы
Жетекчиси: Джумабаева Э.*

Аннотация: «Тил-бир улуттун күзгүсү. Бул күзгүгө караганыбызда жүзүбүздүн чагылышын көрөбүз», «Сөздүн күчүн түшүнбөй туруп кишилердин күчүн түшүнө албайбыз». Сөздүн күчүн билбегендер менен маанилүү бир теманы сүйлөшүү мүмкүн эмес.

Аннотация: «Государственный языки его развитие»
Язык-главное орудие любого народа, зеркало его внутреннего содержания. В нем отражается суть человека. Невозможно понять и принять поступки человека, не зная его языка. Невозможно вникнуть в суть проблемы без владения главным орудием-языком.

Annotation: «State language and its development»
Language -is the main toll of any people, a mirror of its internal content.It reflects the essence of man. It is impossible to understand and accept the actions of a person without knowing his language. It is impossible to understand the essence of the problem without mastering the main instrument of the language.

Кыргызстанда мамлекеттик тилибиз 1989-жылы 23-сентябрда кыргызтили деп жарыяланган. Биздин мамлекеттик тилибиз кыргыз тили болушу көптөрдү кубандырса, кээ бир кичинесинен шаарда төрөлүп, шаарда чоңоюп, шаарда окуп мындайча айтканда шаардык «киргиздерге» жана орус тилдүү жарандарыбызды ыңгайсыз абалга алып келген болушу да мүмкүн. Мамлекетибизде иш кагаздарын жана сот иштерин алып барууда, билим берүүчү орто мектептерде, орто жана жогорку окуу жайларында окутууну жүргүзүүдө бир мамлекетте милдеттүү түрдө колдонулуучу «тил» болот эмеспи. Мисалы: Кыргыз

Республикасында милдеттүү түрдө колдонулуучу тилибиз кыргыз тили, ал эми расмий тилибиз орус тили. Ошондуктан бардык мектептерде кыргыз тили сабагы өтүлөт. Мамлекеттик тилибиз кыргыз тили – деп жарыяланган бул мыйзам 2004-жылы Жогорку Кеңештин Мыйзам чыгаруу жыйыны тарабынан жаңыланып, анда кыргыз тили мамлекеттик тил, ал эми орус тили расмий тил деп жарыяланган. Кыргыз тили «мамлекеттик тил» статусун алуу менен, Кыргызстанда жашаган баардык улуттардын тилдеринин өнүгүшүнө кам көрүү, тил мыйзамында көрсөтүлгөн. Ошол себептерден мектептерде орус, өзбек тилдери окутуу жүргүзүлүүдө. Мамлекеттик тил статусун адилеттүүлүктү калыбына келтирүүгө болгон зор кадам, андан тышкары коомдун руханий жаңыланууга багытталат. Мамлекеттик тил-бул мамлекеттеги улуттардын ортосундагы байланышы, пикир алышуунун, танышуунун, достошуунун куралы! Кыргыз тилин улуттук деңгээлде жеткирүү үчүн айыл-кыштактарда, кыргыз мектептери ачылып, көптөгөн окуу китептер кыргыз тилинде которулуп келе жатат. Бул да болсо мамлекеттик тилибиздин өнүгүшүнүн бир чети. Кыргызстанда кыргыз тилин улуттук тил катары өзүнүн өнүгүүсүн токтоткон жок. Өнүгүп келе жатат, бирок толук өнүктү деп өзүмө ишеним менен айтаалбайм. Себеби: Кыргыз мамлекетибизде мамлекеттик органдары бири-бири менен иш – кагаздарын кыргыз тилинде эмес расмий тилде жүргүзүп келе жатат. 80-жылдарда кыргыз-тили шаар эмес айыл жерлеринде өзүнүн улуттук маанисин жоготуп, көптөгөн жаш балдар «мама», «папа» деп андан тышкары чогулуштар, иш-чаралар расмий тилде жүргүзүлүп эне тилибиз четтеп калган мезгил болгон. Кыргыз тили мамлекеттик тил деп жарыяланышы элибизге чоң жетишкендиктердин бири болду. Ал жылдардан көптөгөн жылдар өтүп, элдин кыргыз тилине болгон кызыгуусу артып бала-бакчаларда, мектептерде кыргыз-тили адептүүлүктүн, билимдин тилине айланды. Бирок кыргыз тилин канчалык аздектесек да, балдардын орус тилиндеги бакчаларга, мектептерге берүүнү артык көргөн ата-энелерда бар. Муну менен ата-энелерди күнөөлөгүм келбейт. Эне-тилибиз толук мамлекеттик тил боло албай жатса, өлкөдөгү жумушсуздуктун айынан чет өлкөлөргө чыгуу үчүн башка тилдерди үйрөнүү биринчи орунга коюлуп жатпайбы?

Кыргыз-тили байыркы тилдердин бири. Тил өмүрү-эл өмүрү дегендей тил - ар бир улуттун байлыгы. Кашкарлык Махмуттун «Түрк тилдери жыйнагы» деген китебиндеги көп сөздөр азыр да кыргыз тилинин курамында колдонулуп келет. Дуйнөдөгү кайталангыс чыгармалардын бири «МАНАС» да кыргыз-тилинде жарыяланган жана жазылган. Биз жаштар кыргыз тилин өнүктүрүүдө эң биринчи маселе болуп көптөгөн шаардын көчөлөрүндө, ал тургай айыл жерлеринде чет тилде жазылган көрнөк-жарнактар көбөйүп кетти. Көчөдөгү көрнөк-жарнактарды көрүп кээде өзүндүн кайсыл өлкөдө жүргөнүндү билбей каласын. Мамлекеттик тил мыйзамынын 27-беренесине ылайык, «Кыргыз Республикасындагы жарнактар, кулактандыруулар жана башка маалыматтар мамлекеттик тилде андан кийин расмий тилде жоболоштурулсун.» - деп мыйзам чыгарылган. Бул мыйзам чыгарылган, бирок аткарылбай жатат. Дагы бир маселе. Көптөгөн айылдарыбыздын аттары орус тилинде коюлган жана аталып калган, ошол аттарды кыргыз-тилинде өзгөртүүбүз керек. Кыргыз жаштары келечекте өздөрү кызыккан башка тилдерди эне тилинен кем билбеши керек. Бүгүнкү күндө биз мындай жаштардан кем эмеспиз. Бирок көпчүлүк жаштардын эне тилине болгон сүйүүсү соолуй баштайт. Көбүрөөк кыргыз тилинде эмес орус тилин укканда жакшы түшүнө баштайт. Мындайча айтканда орус тилинде көбүрөөк түшүнүп сүйлөйт. Жана дагы телерадиогезиттерде да кыргызча берилсе андан да жакшы болмок. Анандагы тил үйрөтүүчү курстарга жалаң эле чет тилин эмес, кыргыз тилин үйрөнүүдө да кошуу максатка ылайык. Чет тилге маани берип жатып, өз тилибиз унутулуп калып жатат. «Тил-бир улуттун күзгүсү. Бул күзгүгө караганыбызда жүзүбүздүн чагылышын көрөбүз», «Сөздүн күчүн түшүнбөй туруп кишилердин күчүн түшүнө албайбыз. Сөздүн күчүн билбегендер менен маанилүү бир теманы сүйлөшүү мүмкүн эмес» - деп философтор айткандай, сөздөрдү туура колдонбогонубуздан улам иштер аксап, туура эмес түшүнүүлөр болуп жатканы талашсыз. Бөрк ал десе башындан Калдайгандын баары эле
Кан алышкан, канат эмес,
Бөдөнөдөй бөжөндөп Кабыландын баары эле
Жан багышкан, «Манас» эмес.
Эне тилин унутуп, Калкын чанган, калкынын
Мансап үчүн. Тилин чанган.

Эх, канчалар манкуртка Кан болсо кыргыздын
Айланышкан. Баласы эмес!

Тил жоголбойт, Өз тилинен артык коруп
Жоголсо жоголот дил,
Тукумунда да, Уруун да
Жоголот бил! орусчаны,
Коруп журом

Коп эле кыйындарды
Мекениндеөзтилин
Сүйлөбөгөн
Айткылачыкыргыз
Ушундайбы!

Бир окуя:

Кытай элинин улуу даанышманы Канфуцийге жанындагылар мындай
деп суроо узатышкан:

- «Эгер сиз өлкөнүн башчысы болсоңуз эмне кылаар элеңиз?»

Улуу философ мындай деп жооп бериптир.

-«Албетте эң биринчи тилге мани бермекмин жана анны оңдоо менен
ишти алып бармакмын»

- «Тил системалуу, эрежеге таянган бир тартипте болбосо, сүйлөмдөр
туура айтылбаса, сөздөр айта турган ойду жакшы айталбаса, ой
жакшы так-таамай түшүндүрүлбөсө жасала турган иштер тура
жасалбай, милдеттер жана иштер өз орду менен так аткарылбаса салт-
санаа, маданият бузулат. Салт бузулса адилеттик болбойт. Адилеттик
бузулса ал эмне кылаарын билбей калат. Так ушул себептен эч бир
нерсе тилдей мааниге ээ эмес. Бир элдин өнүгүү тарыхында тилдин
ролу абдан маанилүү. Бизге эң эле ыйык нерсе биздин бири: Ата
мекенибиз Кыргызстан.

Экинчиси: Кыргыз тилибиз.

Мынаушул Канфуцийдин кыскача айткан сөзү абдан чоң мааниге ээ,
булл сөздү уккан ар бир студент, ар бир жаранга ой келет. Кыргыз
элинин атуулумун деген ар улуттагы жаштарды мамлекеттик тилди
үйрөнүүгө, өнүктүрүүгө чакырат элем. Мамлекеттик тил бирөө эле
болот. Ошого баш ийип, аны сыйлайлы. Анткени мамлекеттик тилди

билүү, өнүктүрүү ар бир Кыргызстандыктын милдети. Тил улуттун улут экенин аныктаган паспорт. Ошондуктан кыргыздын улуулугу, сулуулугу, баалуулугу анын кереметтүү тилинде экендигин унутсак, ата-бабаларыбыздын арбагы бизди кечирбейт. Кыргыз тилин ар дайым урматтайлы, колдойлу!

* * *

УДК 616.1

АНАЛИЗ ПЕРВЫХ 100 ОПЕРАЦИЙ АОРТОКОРОНАРНОГО
ШУНТИРОВАНИЯ БЕЗ ЛЕТАЛЬНОГО ИСХОДА В УСЛОВИЯХ
ЮЖНОГО РЕГИОНАЛЬНОГО НАУЧНОГО ЦЕНТРА СЕРДЕЧНО-
СОСУДИСТОЙ ХИРУРГИИ

ТҮШТҮК АЙМАКТЫК ЖҮРӨК КАН-ТАМЫР ХИРУРГИЯ
ИЛИМИЙ БОРБОРУНДАГЫ ЖЫЙЫНТЫГЫ ӨЛҮМҮ ЖОК
БИРИНЧИ 100 АОРТОКОРОНАРДЫК ТАМЫРЛОО
ОПЕРАЦИЯЛАРЫНЫН ИЛИКТӨӨ

ANALYSIS OF THE FIRST 100 CORONARY ARTERY BYPASS
GRAFTING NONFATAL UNDER SOUTHERN REGIONAL
RESEARCH CENTER OF CARDIOVASCULAR SURGERY

Сейтбек кызы Саадат

*Жалал-Абадский государственный университет, медицинский
факультет, кафедра внутренних болезней,
группа: ЛДК-6-12*

*г. Жалал-Абад, Кыргызстан
Руководитель: Орунбаева В.К.*

***Аннотация:** Проведен анализ успешных результатов первых 100 операций аортокоронарного шунтирования пациентам с коронарной болезнью сердца. В условиях искусственного кровообращения были прооперированы 83 пациента, на работающем сердце – 17 больных. Индекс реваскуляризации миокарда составил $3,05 \pm 0,85$. Периперационного инфаркта миокарда и госпитальной летальности не было.*

Аннотация: Иликтөөгө жүрөктүн коронардык оорусу менен жабыркаган биринчи 100 аортокоронардык тамырлоо операцияларынын натыйжасы берилген. Жасалма кан айлануу шартында 83 бейтап операция болду, иштеп турган жүрөктө – 17 бейтап түздү. Жүрөктүн булчундарынын кан айлануусун калыптандыруу индекси $3,05 \pm 0,85$ түздү. Операция учурундагы жүрөктүн булчундарынын инфаркт жана ооруканада жаткан учурда өлүм болгон жок.

Annotation: analyzed the successful results of the first 100 coronary artery bypass operations in patients with coronary heart disease has been performed. The cardiopulmonary bypass were operated on 83 patients, 17 patients were operated on the beating heart. The index of myocardial revascularization was 3.05 ± 0.85 . Perioperative myocardial infarction and hospital mortality were not.

Ключевые слова: коронарная болезнь сердца, аортокоронарное шунтирование, искусственное кровообращение, коронарные артерии.

Ачкыч сөздөр: жүрөктүн коронардык оорусу, аортокоронардык тамырлоо (айлантма салуу), жасалма кан айлануу, коронардык артериялар.

Key words: coronary heart disease, coronary artery bypass surgery, cardiopulmonary bypass, coronary arteries.

Актуальность

Сердечно-сосудистые заболевания, в частности, коронарная болезнь сердца (КБС), несмотря на впечатляющие достижения современной медицины, до сих пор являются основной причиной смерти во всех странах мира [2, 7]. В США каждые 29 секунд у кого-то случается инфаркт миокарда (ИМ), каждую минуту один больной от него умирает. По данным Американской ассоциации сердца, ежегодно ИМ развивается примерно у 1,5 миллионов человек [3, 5]. Несмотря на снижение летальности от ИМ, в США умирают около трети заболевших. В России смертность от ИМ в 2,5-4 раза выше, чем в странах Евросоюза [1, 2].

Если же в развитых странах последние десятилетия, в виду обеспеченности кардиохирургической помощи, отмечается тенденция к снижению смертности, обусловленной болезнями системы

кровообращения, то в Кыргызстане подобные показатели «традиционно» остаются высокими. Это обусловлено социально-экономическими изменениями, начавшимися еще в 90-х годах прошедшего века, распространением факторов риска развития атеросклероза, не имеющим общественной профилактики и личного контроля, недостаточным уровнем обеспеченности населения специализированной кардиохирургической помощью.

Проводя статистику смертности от КБС по сравнению с данными жертв от дорожно-транспортных происшествий удивляешься впечатляющей разнице. Так, в результате ДТП ежедневно погибают 2-3 людей, а от КБС – 25 человек.

Поэтому совершенствование кардиохирургической помощи населению путем разработок и внедрений эффективных современных методов диагностики и лечения больных с патологией сердца и сосудов становится первостепенной государственной задачей.

Одним из самых лучших и распространенных методов лечения КБС в современной мировой практике является аортокоронарное шунтирование (АКШ). Суть операции заключается в формировании шунта – обходного сосуда (в качестве которого берется большая подкожная вена бедра, внутренняя грудная или лучевая артерия) между аортой и коронарной артерией, просвет которой сужен атеросклеротической бляшкой, в результате чего кровоток в сердце восстанавливается (Рис. № 1.).

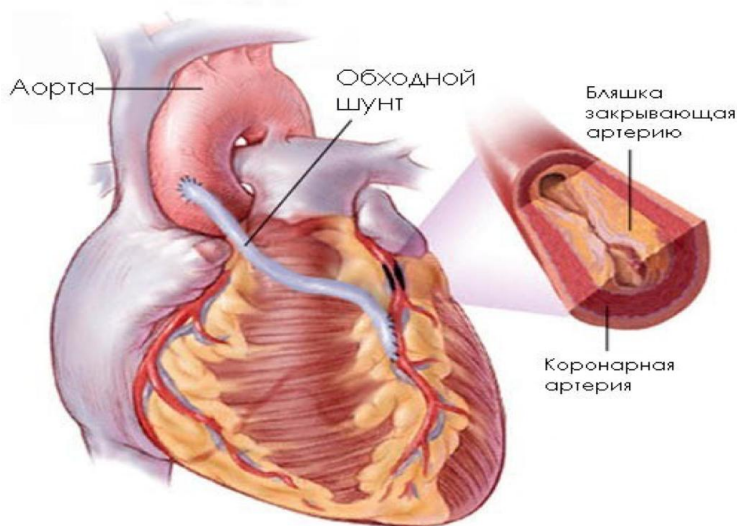

Рис.№1. Схематический вид аортокоронарного шунтирования

Операции АКШ проводятся в условиях остановленного сердца с применением аппарата искусственного кровообращения (ИК) и на работающем сердце без применения ИК.

Несмотря на хорошие отдаленные результаты, оперативное вмешательство у больных с КБС связано с высоким риском для их жизни. По данным различных авторов, послеоперационная летальность после АКШ составляет от 1,5 до 5,5%, а при осложненных формах КБС – до 11% [1, 4, 7]. Основной причиной смертельного исхода при АКШ является острая сердечная недостаточность, встречающаяся в 10-52% случаев [1, 6, 7].

На сегодняшний день в шестимиллионном Кыргызстане имеется два государственных специализированных лечебных учреждения. Один из них – Южный региональный научный центр сердечно-сосудистой хирургии (ЮРНЦССХ), расположенный в г. Жалал-Абад и являющийся в южном регионе головным медицинским учреждением здравоохранения, обеспечивающим высокотехнологичную лечебную, научную, учебно-производственную, организационно-методическую, консультативно-

диагностическую помощь населению региона в области интервенционной кардиологии и сердечно-сосудистой хирургии.

Цель исследования – оценить результаты первых 100 операций аортокоронарного шунтирования, произведенных пациентам с коронарной болезнью сердца в условиях ЮРНЦССХ.

Материал и методы исследования

За период с мая 2013 года по май 2018 года в ЮРНЦССХ г. Жалал-Абад прооперированы 100 пациентов с КБС, которым произведено АКШ.

Преобладали мужчины – 79, женщин было 21 (79,0 и 21,0% соответственно). Возраст пациентов составил от 36 до 77 лет (Таблица № 1). Самым молодым пациентом оказался мужчина 36 лет, самыми пожилыми, перенесшими АКШ, были 3 пациента 77 лет. Большую долю больных, кому произведено АКШ, составляли пациенты от 50 до 69 лет – 73,0%.

Таблица № 1. Распределение пациентов по возрасту

Возраст	Мужчины	Женщины	Всего
До 39 лет	1	0	1
40 – 49 лет	17	3	20
50 – 59 лет	30	4	34
60 – 69 лет	26	13	39
Старше 70 лет	5	1	6
Всего	79	21	100

Значительная часть перенесших АКШ пациентов были со стабильной стенокардией напряжения III-IV функционального класса (по классификации Канадской ассоциации кардиологов) – 81,0%, с нестабильной стенокардией прогрессирующего течения – 11,0%, с ранней постинфарктной стенокардией – 5,0% и с подострой стадией инфаркта миокарда – 3,0%.

Среди коронарных факторов риска встречались: гипертоническая болезнь – у 73 пациентов, курение – у 63, ожирение – у 27, дислипидемия – у 28 и наследственный фактор – у 29 (Таблица № 2).

Таблица № 2. Структура по распространенности сопутствующих болезней и отягощенных факторов риска

Сопутствующие болезни и отягощенные факторы	Количество
Сахарный диабет	36
Хроническая обструктивная болезнь легких	9
Атеросклероз брахиоцефальных артерий	7
Хроническая почечная недостаточность	2
Ранний постинфарктный период	7
Гипертоническая болезнь	73
Курение	63
Ожирение: 1 степени	23
2 степени	2
3 степени	2
Дислипидемия	28
Наследственность	29

Большинство прооперированных страдали сопутствующими заболеваниями, ухудшающими их общее состояние: сахарный диабет – 36,0%, хроническая обструктивная болезнь легких – 9,0%, гемодинамически значимые стенозы и окклюзии брахиоцефальных артерий – 7,0%, хроническая почечная недостаточность в латентно-компенсированной стадии – 2,0%, перенесшие ОИМ в течение последних 2 месяцев – 7,0%.

До операции проводили общеклинические и специальные исследования: электрокардиография (ЭКГ), эхокардиография (ЭхоКГ), ультразвуковая доплерография, обзорная рентгенография грудной клетки, селективная полипозиционная коронароангиография.

Результаты и их обсуждение

Большее количество больных подверглись реваскуляризации миокарда в условиях ИК – 83,0%: трех коронарных артерий – 41 больных, в 24 случаях – четырех, у 14 – двух и у 4 пациентов – пяти венечных артерий.

Всем больным с изолированным поражением ПНА шунтирование выполняли без применения ИК – 12,0%. Кроме того, двухсосудистое АКШ на работающем сердце произведено 4 пациентам и трехсосудистое – одному пациенту (Рис. № 2.). Ни

одного перехода на ИК при проведении АКШ на работающем сердце не было. Индекс реваскуляризации миокарда составил $3,05 \pm 0,85$.

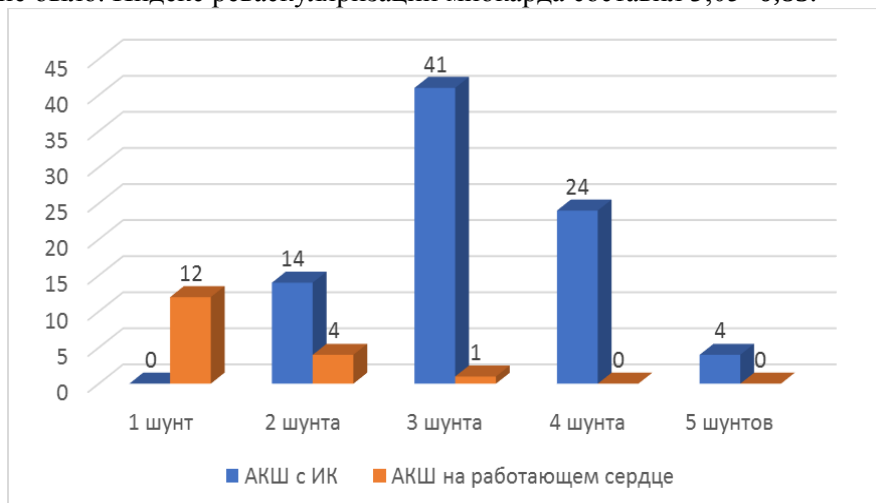

Рис. № 2. Структура реваскуляризации миокарда

Средняя длительность операций, произведенных в условиях ИК, составила $171,9 \pm 18,4$ мин. Среднее время окклюзии аорты составило $46,8 \pm 12,7$ мин., время ИК – $71,4 \pm 18,0$ мин. (Рис. № 3.). Кровопотеря во время операции составила в среднем $443,3 \pm 93,5$ мл. Рестернотомии из-за раннего послеоперационного кровотечения подвергся один пациент. Трансфузию донорской крови провели 90,4% пациентам.

Длительность АКШ, оперированных по технологии без применения ИК, составила $87,5 \pm 14,8$ мин. Средняя интраоперационная кровопотеря составила $235,7 \pm 61,6$ мл. Дренажной кровопотери, что могло бы потребовать рестернотомии, не отмечено. Частота применения донорских компонентов крови после операции у пациентов данной группы – 23,5%.

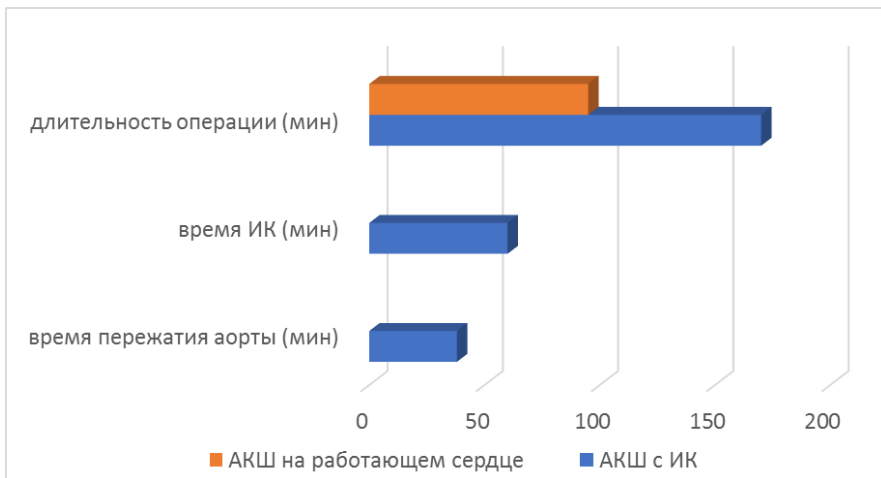

Рис. № 3. Средняя длительность операций АКШ

Время пребывания больных, перенесших АКШ в условиях ИК, в отделении реанимации и интенсивной терапии составила $24,0 \pm 2,5$ часов, на работающем сердце – $16,5 \pm 1,1$ часов (Рис. № 4). Койко-день после хирургического вмешательства составил $6,5 \pm 0,8$ и $8,8 \pm 1,7$ койко-день соответственно.

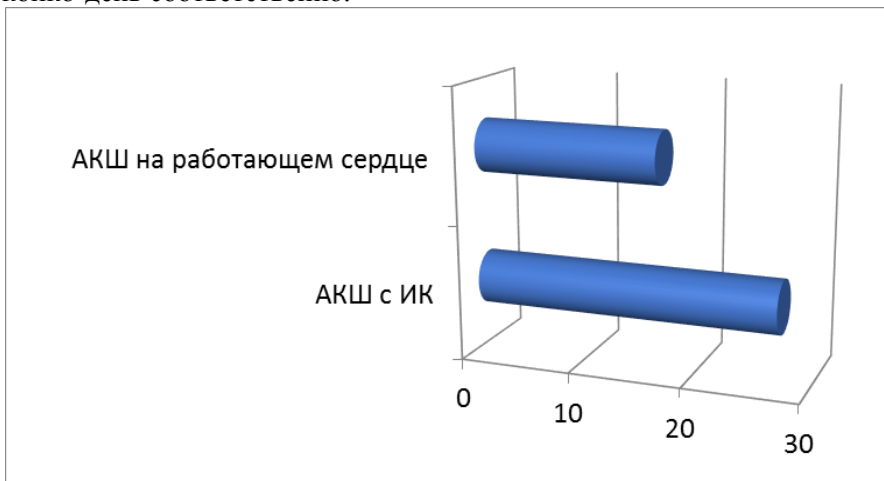

Рис. № 4. Время пребывания после АКШ в отделении реанимации

В послеоперационном периоде у пациентов, перенесших АКШ на работающем сердце, осложнений не было. В группе прооперированных в условиях ИК осложнения отмечены у 16 пациентов. Так, у 1 пациента отмечено раннее послеоперационное кровотечение, что потребовало рестернотомии и дополнительной трансфузии эритроцитарной массы; у 12 пациентов - нарушения ритма в виде фибрилляции предсердий в первые 2-4 суток после АКШ, купировавшиеся после терапии кордароном; у 1 больного (после АКШ трех артерий в сочетании с протезированием аортального клапана) – левосторонний гемипарез, который разрешился в течение 5-6 дней. На койко-дни вышеперечисленные развившиеся осложнения не повлияли.

В двух случаях развившиеся осложнения удлинители пребывания пациентов в стационаре; у одной пациентки на 4 сутки после операции развился ишемический инсульт с левосторонней гемиплегией, в другом случае, у пациента с сахарным диабетом и ожирением, частично нагноилась послеоперационная рана на грудине.

Острого инфаркта миокарда, острой сердечно-сосудистой недостаточности, медиастенита, диастазы грудины и других осложнений не было.

Госпитальной летальности среди всех 100 операций АКШ не было.

После операции ангинозные боли никто не отмечал, в динамике у всех без исключения повысилась толерантность к физическим нагрузкам. На контрольной ЭКГ-картине ишемии миокарда мы не отметили, на ЭхоКГ - сократительная функция левого желудочка у всех исследуемых была повышена или сохранена. Все пациенты были выписаны в удовлетворительном состоянии.

Выводы

Целесообразность адекватного подбора пациентов, эффективный алгоритм тактики и этапа операции, внимание к техническим аспектам оперативного вмешательства и адекватная защита миокарда позволяют максимально уменьшить вероятность интраоперационных кардиоваскулярных проблем и фатальных послеоперационных событий.

Значение результатов первых успешных 100 операций АКШ в ЮРНЦССХ трудно переоценить, что диктует необходимость к дальнейшему увеличению клинического опыта, где прослеживается

тенденция к благоприятным прогнозам и результатам лечения больных с КБС.

Список использованной литературы:

1. Акчурун Р.С., Ширяев А.А., Бранд Я.Б. Хирургия коронарных артерий – крайности и алгоритмы реваскуляризации // Грудная и сердечно-сосудистая хирургия. – 2001. - №2. – С. 13-17.
2. Бокерия Л.А., Гудкова Р.Г. Тенденции развития кардиохирургии в 2007 году // Сб.тезисов XIV Всероссийского съезда сердечно-сосудистых хирургов. Сердечно-сосудистые заболевания. – М., 2008. – Т. 9, № 6. – С. 3-4.
3. Athanasuleas C.L., Buckberg G.D.//Surgery for the failing heart after myocardial infarction. //Anadolu Kardiyol Derg. 2008. – Vol. 2. – P. 93-100.
4. Aydın N.B., Gerçekoğlu H., Aksu B. et al. Endotoxemia in coronary artery bypass surgery: A comparison of the off-pump technique and conventional cardiopulmonary bypass // J. Thorac. Cardiovasc. Surg. 2003. – Vol. 125. – P. 843.
5. Heijden J. van der, Nathoe H.M., Jansen E.W. et al. Metaanalysis on the effect of off-pump coronary bypass surgery // Eur. J. Cardiothorac. Surg. – 2004. – Vol. 26. – P. 81-84.
6. Raja S.G., Dreyfus G.D. Off-pump coronary artery surgery: to do or not to do? Current best available evidence // J. Cardiothorac. Vase. Anesth. – 2004. – Vol. 18. – P. 486-505.
7. Wheatley D.J. Surgery of coronary artery disease. London, 2003. – 404 p.

* * *

УДК 635

МАДАНИЙ ӨСҮМДҮКТӨРДҮН ӨСТҮРҮҮ
АГРОТЕХНОЛОГИЯСЫН ҮЙРӨНҮҮ
(КАЛЕНДУЛАНЫН МИСАЛЫНДА)
ОБУЧЕНИЕ АГРОТЕХНОЛОГИИ ВЫРАЩИВАНИЯ
КУЛЬТУРНЫЕ РАСТЕНИЙ
(НАПРИМЕР КАЛЕНДУЛА)
TRAINING AGROTECHNOLOGY OF CULTIVATION
CULTURAL PLANTS
(FOREXAMPLECALENDULA)

Шухрат кызы Элмира
Жалал-Абадмамлекеттик университети
Б-1-15 тайпасы
Жетекчиси: Жээнбекова Б.Ж.
jeenbekova_2015@mail.ru

Аннотация: Акыркы жылдары базар экономикасынын шартында ийгиликке жетүүдөгү мүмкүнчүлүктөр болбогондуктан, маданий өсүмдүктөрүнө көп көңүл бурбай жатабыз. Бирок талыкпас эмгектин натыйжасында, ийгиликтерге жетүү ар бир инсандын эмгекчилдиги менен жана аракетинен көз каранды. Демек, биз маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүдө, экологиялык жактан таза, экономикалык жактан киреше келтиретурган продукцияларды өндүрүп, жергиликтүү калкка жайылтуу.

Аннотация: Мы не обращаем должного внимания культурным растениям, потому что в условиях рыночной экономики не существует никаких условий для достижения производительности. Но достижение успеха в результате непрерывного труда зависит от тяжелой работы и усилий всех. Значит, при обучении агротехнологии выращивания культурных растений, следует распространение народу производство экологически чистых продукции, приносящий прибыль экономике производства.

Annotation: We do not pay proper attention to house plants. Because in a market economy there are no conditions to achieve

productivity. But a success as a result of continuous labour depends on hard work and effort of everyone. Man's use of agricultural technology in cultivation of domestic plants, production of environmentally clean, profitable from the economic side of production and population.

Ачкыч сөздөр: агротехнология, фермер, органика, киреше

Ключевые слова: агротехнология, фермер, органика, доход.

Дары өсүмдүктөр – медициналык жана ветеринардык дарылоодо же ооруну алдын алуу максатында колдонулуучу өсүмдүктөрдүн тобу.

Кийинки жылдарда дары өсүмдүктөргө жана алардын негизинде даярдалган препараттарды колдонууга кызыгуу арбуун. Демек, дары өсүмдүктөргө кызыгуунун себеби, организмди дарылоодо кошумча терс таасир пайда кылбай, жеңил таасир көрсөтүүчү биологиялык активдүү заттардын көп болушу, ошондой эле ууландыруучу заттын аздыгы. Жогоруда айтылгандай, дары өсүмдүктөрдүн үлүшү синтетика, химиялык жол менен алынган дарылар менен бирдей абалда ошондуктан химиялык жол менен жасалган дарылардын көп түрдүүлүгүнө карабастан, дары өсүмдүктөрдүн медицинада пайдалануу дайыма манилүү болуп келе жатат. Акыркы мезгилдерде экологиялык жактан таза, экономикалык жактан эффективдүү, маданий өсүмдүктөрүнүн бири болуп теңге гүлү (календула) саналары баарыбызга белгилүү [1].

Элдик аталышы – тенге дарыгүл, тырмак дары гүл – ноготки, аптечный ноготок – календула лекарственная (*Calendula officinalis* L.)-латын тилинен “календа” – “ ар бир айдын биринчи күнү” дегенди билдирет. Жайында тынымсыз гүлдөгөнүнө ,байланыштуу аталып калган. Ноготки – тырмак гүл – уругунун формасынан алынган. Татаал гүлдүүлөр уруусуна кирген – өзгөчө жыты бар, бир жидык чөп өсүмдүгү. Тамыры өзөк, бутактуу. Сабагы түз, бутактанган, бийиктиги 35-50 см. Жалбырактары кезектешкен жөнөкөй, узарган, үчтүк бети

бырыштуу. Гүлдөрү себет, четки гүлдөрү - тил сымал, болгон тырмак сыяктанган, күрөң же боз түстүү узундугу 1-3 см урук [3].

Изилдөө объектиси катары Жалал-Абад облусунун Сузак районундагы «Жолдошов» календула өстүрүчү жеке менчик фермердик чарбасында өстүрүлүп жаткан дары катары пайдалануучу дары теңге гүлү пайдаланылды.

Биздин илимий ишибизде дары теңге гүлүн өстүрүү технологиясын үйрөнүү ыкмасы аныкталды. Фермер Жолдошов 2015 – жылдан бери календула өстүрүп келе жатат. Ушул жыл аралыгында 10 сотик жерге 3 жылдан бери өстүрүп, 30 сотике чейин жеткирген.

2015-2017 жылдары 30 сотик жердеги календуладан 150 мин. таза киреше алган. Ушул жылы да улантылып өстүрүлүүдө Бул иштин жыйынтыгында, Кыргызстанда декоративдик өсүмдүк теңге гүлү агротехникалык жол менен өстүрүп, акыркы мезгилдерде экологиялык жактан таза экономикалык жактан эффективдүү, маданий өсүмдүктөрүнүн бири катары жергиликтүү Элдер өстүрүшүп, дарылык катары пайдаланып базар экономикасына чыгарганы дайын болду. Дарылык максатта теңге гүлүнүн себеттеринин тундурмасы колдонулат. Медицинада ашказан жаратына, гастритке, күйүккө, ар түрдүү тамак, ооз көңдөй жараларына, сезгенүүгө каршы, нерв системасынын тынчтандыруу үчүн колдонулат. Ал эми жараларды жана ириндерди айыктыруучу да май формасында колдонууга болот. Андан сырткары косметикалык өнөр жай үчүн бир кыйла көлөмдө чөп чай аралашмаларында кооздочу нерсе болуп кошулат. Табигый косметика өнөр жайы жана чай индустриясы органикалык сапат үчүн манилүү кардарлар. Теңге дары гүлүнүн мекени- бобордук жана түштүк Европа, Орто Азия. Жапайы формада Жер-Ортолук деңиз өлкөлөрүндө кездешет. Россияда, Украинада, Кавказда, Кыргызстанда кооздук жана дары чөп катары өстүрүлөт [2].

Теңге гүлүн уругун эгүүдө которулуштуруп айдоого көңүл буруу керек: Календуланы өстүрүүдө көбүнчө кулпунай, бархатцы, жашыл өсүмдүктөр пияз, чеснок, сабиз, кызылча, бадыран, дан жана чанактуу өсүмдүктөрдөн кийин өстүрсө жакшы түшүм берет. Ал эми картошка, помидор, капуста, башка мөмө жемиш өсүмдүктөрдөн кийин өстүрсө түшүмүдү начарлатат.

Теңге гүлү жетишээрлик сууну жана жылуу температураны талап кылат. Күндүзгү жана түнкү температуранын кескин өзгөрүшү

түшүмдүүлүккө анчейин таасир этпейт. Бул өсүмдүк суукка чыдамдуу өсүмдүк, анын өсүүсүнө $8-12^{\circ}\text{C}$ температура толук жетиштүү, Күрөн топурактын температурасы $2-4^{\circ}\text{C}$ жеткенде өнө баштайт. Кургак жана ыссык аба ырайы өсүмдүктү стреске учуратат. Мындай учурда өсүмдүк жетилүүсү тездейт, гүлдөө убактысы кыскарат, гүл богокторун аз байлап түшүм азаят. Тескерисинче генеративдик органдарынын өсүү мезгилнде же гүл богоктонуу фазасында мелүүн жана нымдуу шартта түшүмдүлүк жогорулап жакшы гүлдөйт. Теңге гүлү үрөн алуу максатында өстүрүүдө мелүүн, нымдуу аба ырайы урук алуусуна жана жетилүүсүнө терс тааси тийгизет [1].

Таблица 1. Теңге гүлүн өстүрүү агротехнологиялык эрежелери

Эгүү убактысы	Бир гектарга эгилүүчү урук кг	Жөөктөрдүн аралыгы	Өнүп чыгуу убагы
Жазында	10-12 кг	50-70 см	7-12 күн

№1 таблицада көрсөтүлгөндөй агротехникалык эрежелери катары: теңге гүлү кеч күздө жана жазында марттан баштап эгүүгө болот. Топурагы бардык айдап эгилүүчү эгиндерге окшоп эле даярдалат: жер айдалат, маланалат, жөөктөрдүн аралыгы 50-70 см болсо гүлдөрдү терүүдө аралап басууга ыңгайлуу болот. Бир гектарга 10-12кг урук тура келет. Өнүп чыгууда топурактын температурасына жана нымдууугуна жараша 7-12 күнгө, кээде 20 күнгө чейин созулат. Жер кургак болсо эгилгенден кийин суу куюлат да үрөнүн парникте өстүрүп, анын көчөтүн эгүүгө болот. Парникте өстүрүү жолу менен үнөмдөөгө болот.

Таблица 2. Көчөт материалдарын өстүрүү

Эгүү убактысы	Жөөк аралыгы	Көчөттөдүн аралыгы	Өсүү фазасында жумшартуу жана отоо
Кеч күз, жазында	50-60см	20-30 см	1-2 жол

Жогорудагы 2 таблицада көрсөтүлгөндөй көчөт менен отургузууда жөөк арасы 50-60 см болсо, көчөттөрдүн аралыгы 20 -30см, көчөттөрдүн аралыгы 20-30см коюу жетиштүү. Өсүү фазасы 1-2 жолу жумшартуу жана отоо жүргүзүлөт. Сууга болгон талабы гүлдөө мезгилинде жогору болот. Толук вегетациялык мезгилинде, канчалык көп сугарылса ошончолук түшүмдүүлүк жогору болот.

Көчөттөрдү өстүрүү агротехнологиялык ыкмалары

- тигүүгө илдетсиз көчөттөрдү колдонуу;
- агротехниканы жана которулуштуруп айдоо эрежесин сактоо;
- календуланын жакшы шамалдаган жана жарык участкаларга өстүрүү, калың жерлерин суюлтуу;
- жер семирткичтерди туура колдонуу же колдонуудан баш тартуу

Вегетациялык убактысы: мартта эгилсе апрелдин аягы, май айынын сентябрь, октябрга чейин гүлдөйт. Өсүмдүктүн вегетациялык убактысы гүлдөрдүн терилүүсү менен байланыштуу. Түштүк Кыргызстандын шартында Сүрөт 1. Көчөттөрдү отургузуу.

15-20 жолу сентябрга чейин тирилет. Гүл терилбей калганда ал мөмөлөйт урук түйөт, андыктан үрөнгө үчүнчү теримден кийин калтырууга болот. Гүл себеттеринин тынымсыз жыйноо башка гүл боготорунун көбөйүп гүлдөөсүнө шарт түзүп тездетип, вегетация мезгили узартат. Түшүм жыйналбаганда вегетациялык убактысы 90-100 күн, ал эми түшүм тынымсыз жайналганда 160-210 күндөн ашат.

Топуракка анча талапкер эмес, бирок асыл, семиз топуракта түшүмдү жакшы берүүчү өсүмдүк. Негизги жер семирткич катары гектарына 10-20 тонна чиритилген кык күзүндө берилиши керек.

Которуштуруп эгүүдө топурактын нымдуулугун өзүнө алып коюуучу касиетинен улам да, теңге гүлү которуштуруп эгүүдө начар өсүмдүк болуп табылган. Анткен менен ал отоо көчөттөрдүн азайышына оң таасирин тийгизет, себеби анын сабактары отоо көчөткө туруктуу келет.

Теңге гүлүн сугарууда тамчылатып сугаруу жакшы эффект берет. Сугаруунун саны жана мөөнөтү жергиликтүү климаттык шартка көз каранды. Сугат ортосундагы интервал 7-10 күн. Сугаруунун негизги мөөнөтү.

- гүлдөөдөн кийин;
- гүлдөрүн терүүдөн мурда жана терүү учурунда;
- түшүм жыйнагандан кийин, августтун аягында сентябрдын башында;
- кеч күздө

Жыйналган теңге гүлдөрүнүн кургоого ишенүү шектүү болушу мүмкүн, себеби желекчелери кургаса дагы ортосунда ным кала берет. Аларды текшерүү үчүн гүлдүн шагын сындырганда «тырс» этип сынышы керек. Көбүнчө туура эмес али кургак деңгээлине жете электе эле сактоочу жайга коюшуп, байкалбаган нымдуулук бардык баштыктын көк дат басып кетишине себепкер болот. Ошондуктан сактоочу жайга коюлгандан кийин дагы бир ирет текшерүү зарыл.

Сүрөт 2. Теңге гүлүнүн терүүгө даярдыгын текшерүү

Эгерде базар кургак гүл башын эмес желекчелерин гана талап кылса, анда анын кургоосун күтпөсө да болот. Бул желекчелер кургак болуп, бирок ортосу азыраак сына турган болгондо, оңоюрак келет. Баштары типтүү тосмого сүрүлүп укаланып кетет. Ыпыр – сыпырдан арылуу үчүн сапыруу керек. Дары чөптөр менен иштеген кааналарда таштандыларды таштоочу атайы идиш болушу керек. Кургаган массаны таза жаңы кагаз же чыптакаптарга салып, курак таза бөлмөдө, жыгач текчелерге коюп, сактоо талап кылынат. Ным тартып калса, желелеп, пандап кетип, жараксыз болуп калат.

Бөтөн жыттарды жана нымдуулукту өзүнө сиңирип алуу касиетине байланыштуу, бир нече түргө кирген чөптөрдү бир жерде сактоого

болбойт. Органикалык азыктарды сактоодогу тамак – аш продукцияларына коюлган талаптар сакталат. Ар кандай статустагы продукциялар, химикаттар менен бирге сактоого мүмкүн эмес. Мурда же азыркы мезгилде химикаттар сакталбаган бөлмөлөлөргө сактоого болбойт. Ар түрдүү продукциялардан, айрыкча химикаттардан бошогон идиштерди чөптөр менен иштөөдө колдонууга болбойт. Канааларды андагы зыянкечтерге уу – химикаттар менен иштетүүгө мүмкүн эмес. Талапка ылайык кургатылган органикалык продукция төмөнкү сапаттары боюнча белгилесек болот.

- *Сырткы көрүнүшү, түсү жана жыты жакшы;*
- *Биологиялык жактан таза: оору козгогуч микроорганизмдери жок;*

Отоодо бир эки жолу отоо керек. Буулануудан жана топурактын структурасын сакташ үчүн мульчировка жасоо (жерди саман же өсүмдүк менен жабуу) сунушталат.

Теңге гүлүн өстүрүүдө дарылык максатта гүл себеттери толук ачылганда жыйналат[1].

Жыйноо эртең мененки шүүдүрүм кеткенден кийин күн ысыган мезгилге чейин жүргүзүлүп, кечке маал күн салкындаганда кайра уланат.

Сактоочу жана кургатуучу жай таза, кургак желденип турушу керек жана мал кароого, тоок каана, ажат каанага жерлерде болбошу керек. Дары чөптөрдү кургатуу үчүн ыңгайлуу текчелер. Кургатуучу текчелердин үстүн, чатырлардын капталдарын, бөлмөлөрдүн терезелерин чаң, чымын – чиркей, канаттуулардан сакташ үчүн тор менен тартып коюу абзел. Терилген гүл ныкталбай, бош абалда коомой төгүлүп, жука жайылып кургатылат[3].

Жыйынтыктоо иретинде теңге гүлүн өстүрүү менен жергиликтүү базар экономикасын көтөрү жана кошумча киреше табууга өбөлгө түзүлөт демекчимин. Азыркы убакта Кыргызстанда жер тилкелерин иштетүү эми гана жолго коюлууда.

Кыргыз калкы бакубат жашоосу үчүн маданий өсүмдүктөрүн өстүрүү экономиканын өнүгүсүнө да чоң салым кошот. [1].

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Менин кирешелүү чарбам. Геральд Гюнтер. Г. Абдыкалкаова Б. 2010;
2. Приусадебный сад и огород, сост И. И. Ястребов, Фрунзе 1990;
3. Практикалык кеңштер: Бакча кызылгаты Б. Найзабеков Бишкек 2007.

* * *

УДК 101.1

**ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ ЖАНА АНЫН ДҮЙНӨЛҮК
МАДАНИЯТТАГЫ ОРДУ
ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ И ЕГО МЕСТО В МИРОВОЙ КУЛЬТУРЕ
CHYNGYZ AITMATOV AND HIS PLACE IN WORLD CULTURE**

**Рыскелди кызы Акчолпон
ЖАМУ ТИПФ
КБ-1-16 тайпасы
Жетекчиси: Атамурзаева Б.М.**

Аннотация: Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун руханий маданияттагы орду жөнүндө жазылган. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы дүйнөлүк маданияттын улуу өкүлдөрү менен салыштырылат.

Аннотация: В этой статье описывается место творчество Ч.Айтматова в духовной культуре. Творчество Ч.Айтматова сравнивается с великими представителями мировой культуры разных эпох.

Annotation: Plase creative activity Ch.Aytmatova is described In this article in spiritual culture. The Creative activity Ch.Aynmatov is compramed with great representative of the world culture of different epochs.

Ачык сөздөр: рухий маданият, чыгармачылык, сапат, жан, салттар, дүйнөлүк коомчулук, баалуулук, манкурттук, искусство.

Ключевые слова: духовная культура, творчество, качество, душа, традиции, мировая общественность, ценность, манкуртизм, искусство.

Key words: the spirirual culture, creative activity, quality, soul, tradition, amecable agreement public, value, art.

Ар бир элдин руханий маданияты өзүнүн кайталангыс белгилерине жана өзгөчөлүктөрүнө ээ, алар кылымдарда түптөлүп, муундан муунга өтүп турат. Кайсы улут болбосун (чонбу же кичинеби) маданияты чагылдырган, ал өзүнчө уникалдуу, кайталангыс жана кызыктуу. Ошондуктан, ал жогорку маданият, же бул төмөнкү дегенге болбойт.

Ар бир эл өзүнүн мүнкүнчүлүгүнө жараша дүйнөлүк маданиятты көбөйтүп, кенейтип жана байытып турат.

Азыркы изилдөөчүлөр белгилеп кеткендей, маданияттын кризиси адамзатынын өнүгүүсүнүн перспективаларына чон таасир этиши мүнкүн. Рим империясынын урап түшүшүнө рим маданиятынын кризиси себеп болгон. Чынында рим маданияты оор кризиске дуушар болгон. Катулл, Гарций деген акындар, Цицерон, Сенека, Лукреций кар деген философтор болгон. Бирок байыркы грек маданиятындай, римдик маданият дүйнөлүк маданиятта сапаттуу секирик жасаган эмес.

Антикалык доор руханий жашоонун жогорку денгээлин көрсөтөт. Философтор, акындар, тарыхчылар, окмуштуулар кийинки муундардын руханий жашоосуна фундамент түзүп кетишкен. Ал эми Кайра Жаралуу Доору искусствонун жана адабияттын улуу жаратмандарын тартуулады. Данте, Петрарка, Микеланджело, Рафаэль, Леонардо да Винчи жана башкалар дүйнөлүк маданиятка өздөрүнүн зор салымын кошуп кетишкен. Кийинки кылымдарда дүйнөлүк адабияттын корифейлери Шекспир, Гете, Шиллер, Бальзак, Пушкин, Достовский, Толстой руханий чөйрөдө өзүлөрүнүн улуу жетишкендиктери менен тарыхта калып, эч качан унутулбайт.

Азыркы убакта жаны технологиялар жана техниканын жардамы менен руханий чөйрө улам кенири кучак жайып барат. Миллиард сандагы китептер, журналдар жана газеталар окурмандын руханийлүүлүгүнө багытталган. Анткени менен ошол китептер мурдагыдай руханий жактан мазмундуу жана маңыздуу эмес. Бирок

Платон, Гомер, Кант, Шекспир, Гете, Пушкин жана Достоевскийлердин руханий чыгармалары менен сапат жагынан салыштырууга болбойт.

Улуу немец философу Шпенглер белгилеп кеткендей мадания адамдыкындай жаш курактарын башынан өткөрөт; жаралышы, түптөлүшү, жетилиши, гүлдөп – өсүшү, урап – түшүшү. Маданияттын жок болуп кетиши Шпенглердин көз карашы боюнча, цивилизациянын пайда болушу менен байланышкан, мында маданият чоң шаарлардан орун алып, өлкөнүн башка жерлери артта калгандай, көңүл бурулбай. Шаардыктар болсо салттарды унутуп, формасыз массалар менен жуурулуп кетет. Чоң шаарларда цивилизацияланып, маданиятты унутуп коюшат. Чоң шаарларда, адамдар бири-биринен чоочуркап, ар кимиси өз алдынча, айылдыктарга салыштырмалуу. Кылымдар бою калыптанган үрп-адат, салттарга шаарларда көп маани бербей калышат. Бирок, пессимизмге батып, маданияттын урап- түшүшүнө цивилизацияны күнөөлөй берген туура эмес. Анткени маданият жоголбойт, ал сапат жагынан жаңы абалга өтөт.

Ал эми биздин улуу жазуучубуз, ойчул Чыңгыз Айтматов жүнүндө айтта турган болсок, ал өзүнүн кайталангыс, уникалдуу чыгармачылыгы менен кыргыз эле эмес орус советтик дүйнөлүк маданиятта изин эле калтырып эмес, аны байытып, жаны сапаттык абалга жеткизе алды. XX кылымдын экинчи жарымында Ч.Айтматов жылдызы жанып советтик (анын ичинен орус, кыргыз) дүйнөлүк маданиятына жаны сапат бере алды.

Ч.Айтматов көп жазуучу ойчулдардын арасынан башкача өзгөчө жан дилибизге таасир этти. Анын алгачкы “Тоолордун жана талаардын” повести атында чыккан жыйнагы Лениндик премияга татыды. Ал СССР доорунда эң жогорку сыйлык болгон. Ал китеп кыргыз элинен жанынан тарыхы жөнүндө болду. Анда кыргыз элинин тагдыры, кайчысы чагылдырылган эле. Айтматовдун карапайым жөнөкөй адамга жан тартуусу дүйнөнү тынчсыздандыргандай болду. Дүйнөлүк коомчулук Ч.Айтматовдун чыгармаларын жан талашып окуп баштаган. Китептери дүйнөнүн 100 дөн ашык тилдерине которулуп Айтматов дүйнөгө таанымал болду. Айтматовдун дагы бир өзгөчөлүгү эки тилде бирдей жазгандыгында.

Чыңгыз Айтматов өзүнүн чыгармаларында кылымдар бою түйшөлткөн адамзаттын тынчсыздандырган түбөлүктүү суроолоруна

жооп издейт, бугунку күндө, глобализациянын шарттарында алар реалдуу жана актуалдуу. Бул ойчулдун көркөм туюсу гана эмес, анын идеалык, таанып билүүчүлүк жана философиялык туюсу. Биздин жашообуздан, реалдуу демейки жашообуздан, башка мындан да реалдуу жашоо бар экенидигине ынандырат. Бул ойдун рухтун жана моралдык институциянын (ар –намыс, абийир) жашоосу, алар көрүнө турган образдар да эмес, жөнөкөй эле жазылып калбайт, алар жеке бир адамдын гана эмес, жалпы адамзаттын тарыхый тагдырында маанилүү роль ойнойт.

Айтматовдун прозасы- метафора, мифтерге жана уламыштарга бай. Айтматовдун искусствосу - реалдуу жашоонун терең руханийлүүлүгүн камтыганда, каармандары реалдуу карым-катнашта болуп эле калбай, алардын татаал ички дүйнөсүн, тагдырын, руханий жашоосу бар. Айтматовду орус улуу жазуучусу, философ Достоевский менен салыштырууга болот. Аткани ал адам дагы орус адабиятынын бийликтиги - адамдын психикасын тереңдигин ачып бере алган, адамдын ички дүйнөсүн реалдуу чагылдырып көрсөткөн.

Айтматов дагы өзүнүн сөзү менен – инсандыкты, улутту, адамзатты ачык сүрөтөп көрсөтө алды. Айтматовдун каармандары-идеяга бай адамдар, бирок алар тарыхтын сахнасына чыгып идеаларды жаратуучулары, улутту алдыга жылдырган өлкөнүн цивилизациясы.

Манкурт, манкуртизм темасы Ч.Айтматовдун дүйнөлүк адабиятка, маданиятка кошкон ачылыштарынын бири болуп калды. Идеяны жазуучу улуу эпосубуз “Манастан” алган. Тери илериге кыстыруу аркылуу акыл-эсинен ажыратылган адамдын элеси жазчууну азыркы замандын манкурттары тууралуу ойго салат. “Манас” эпосу, секреттик искусствонун дүйнөлүк үлгүсү катарында Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында азыркы философиялык-эстетикалык көз карашынын негизинде кабылдоо жана түшүнүү денгээлинде көтөрүлүп чыкты.

Жан дүйнөсү көркөмдүк - эстетикалык ойлорго бай, түшүнүгү ааламды багынткан адам эпос жөнүндөгү буга чейинки ойлорго жаныча көз караш менен толуктамак.

Учурда дүйнөлүк адабият менен маданиятты Ч.Айтматовсуз элестетүү мүмкүн эмес. Жазуучунун калктын каны-жанын, кайгы-касиеттерин жана үмүт-тилегин, кубаныч-шаттыгын ажайып

көркөмдүккө баяндаган чыгармалары жалпы адамзаттык ой жүгүртүү казынасынын баа жеткис берметтерине айланганына баарыбыз күбөбүз. Кийинки 3-4 жылдык мезгилде жазуучунун Өзбекстанда ондогон китептери басылып чыгууда. 2014-ж “Тоолор кулаганда”, “Кыямат”, “Дениз бойлой жорткон ала дөбөт”, “Эрте келген турналар” 2015-ж “Жамийла”, “Бетме-бет”, “Ак кеме” 2016-ж “Кыл карыткан бир күн” жана башка ушундай повестери кыргыз идеялык-эстетикалык проблематикасы жана ага шайма-шай келген көркөмдүк сапаты менен кыргыз совет адабиятындагы нукура жаңычыл чыгарма болуп бат эле көп тилдерге которулду. Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы улуттук адабият үчүн гана эле эмес улуттук искусствонун башка түрлөрүнө өнүгүүсүнө да өзүнүн зор таасирин тийгизди. Анын чыгармаларынын негизинде музыкада чакан обондуу ырдан тартып симфонияга чейин жазылды, көркөм сүрөт искусствосунда ондогон, жүздөгөн эмгектер жаралды, театралдык спектаклдер, кино-фильмдер коюлду.

Чыңгызга

Күндөр өтөт кылым карыйт даңк калат
Кургабастан калемдери сакталат
Кара сөздөн шуру-мончок жаратып
Кандай гана кереметтүү бул талант
Кабат-кабат китептерди жаратып
Кең ааламга кыргыз элди таанытып
Билим ал деп дүйнө жүзүн окутуп
Чыңгыз чыкты адабиятты багынтып
Бийлик эмес чыгармага жаралган
Билим булак бүт өзүндөн тараган
Үлгү алып кыргызымдын жаштары
Дагы чыксын Чыңгызымдай кыргыздан
Кыргыз элге мээнет берип актаган
Чыңгыз аты өчпөйт биздин тарыхтан.

ЮНЕСКОнун билдирүүсү боюнча Ч.Айтматов бүгүнкү күндө чыгармалары көп басылган классиктеринин бири. Анын чыгармалары дүйнөнүн 165 тилине которулуп, бир нече ирет чон тираж менен (1998-ж. Жалпы саны 67.5 млн. Экз.) кайталанып басылган.”Айтматов таануу” деген илимий атайын дүйнөлүк процессте кеңири колдонулууда. Өзбекстандын президенти Мирзиесевтин буйругу

менен Ташкеттеги борбордук көчөөлөрнүн бирине, мектепке Чыңгыз Айтматовдун ысымы коюлду. Ошондой эле Өзбекстанда Айтматовдун чыгармачылыгы боюнча барандуу изилдөөлөр жүрүп, монографиялар жазылып, “Айтматов таануу” мектеби түзүлгөнүнөн кабар берет. Ошондой эле Ч.Айтматов “түрк элдердин дүйнөсүндө сыймыкка ээ болуп, түркия мамлекети тарабынан Ч.Айтматовго Нобель премиясын ыйгарууга сунуш жасашкан. Орусияда Москва шаарында эстелиги коюлган. Бирок бүгүнкү күндө биз бир эстелик коебузбу, эки эстелик коебузбу же анданда көп коебузбу бул жөнөкөй эле маселе. Ал эми акыйкатта Чыңгыз Айтматов өзүнүн тирүү кезинде, бүтүндөй ааламдын өкүлдөрү менен баарлашып, кыргыз улутунун улуу инсаны экенин далилдеп, өзүнө тургузуп кеткен эстелиги бар. Ошол эстеликти Чыңгыз атабыз тирүү кезинде өзүнө-өзү тургузуп кетти. Эми биз пендек экенбиз да. Бир жерде болгон окуяны кыскача айтып кетейин. Бир жолу кимдир бирөөлөр “эгерде Айтматов кыргыз эли үчүн эки кабат имарат куруп кеткенде жакшы болмок экен, кыргыз эли колдонуп калмак”-деп бир киши айтыптыр. Ага Соорон Дыйканов мындай деп айткан экен: “Сиз Айтматов кыргыз эли үчүн эки кабат имарат курган жок деп кайгырып атасыз, азыр эки кабат имаратты базарда иштеген бала дагы куруп салат, Бирок бүтүндөй ааламга “кыргыз” деген имаратты куруп кеткенин көрбөгөнүңүз мен өкүнүп жатам”- деген экен. Бирок чынында эле ушундай адамдар да кездешет экен. Мен да Соорон Дыйкановдун айтканына кошулат элем Чыңгыз атабыз бүгүнкү күндө кыргыз улутун, кыргыз тилин, Кыргызстанды бүт ааламга көтөрүп, абдан чоң имарат куруп кеткенин кээбир адамдар көрө албаганына, түшүнүгү пас адамдардын түшүнө албаганына ичим ачышат. Улуу залкарыбыз Ч.Айтматов мындай деген экен “Баарынан күнүгө адам болуу кыйын”. Бул асыл оюда жөн гана адам болуу эмес нак адамдык сапатты, адамдык ыйык касиетти алып жүрүү кыйындын кыйыны, тозоктун тозогу дегендик. Менимче, андай ыйык касиеттерге бардыгыбыз ээ эмеспиз. Балким андай касиеттерди бир гана улуу адамдар алып жүрөр. Ойлоп коём, эгер баарыбыз алардай болгонубузда жер бетинде, негеизги эле жашообуз бейпилчиликте өтмөкпү, ким билсин?!

Дагы бир сөзү “Канткенде адам уулу адам болот?” деген залкарыбыздын көтөргөн темасы эң бир орчундуу тема болуп эсептелген.

“Эзелтен чечилбеген улуу талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Ураалап жоо кууса да ушул талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Ажалга көз жумса да ушул талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Душмандан жан соогалап качканда да,
Душманды кырып-жоюп басканда да,
Түбөлүк чечилбеген улуу талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Адамзат качан чечет, качан коёт,
Канткенде адам уулу адам болот?”

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Муратов А., Айтматов Ч.- жазуучу, этно-педагог. Бишкек, 2007. 65 б.
2. Асаналиев К., Айтматов Ч. таануунун жаңы сапаттык баскычында. Бишкек, 2011. 224б.
3. Алибеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. Бишкек. 1997. 354 б.
4. Сааданбеков Ж. Философия Ч. Айтматова. Бишкек. 2014. 356 б.
5. Ч. Айтматовдун чыгармалар жыйнагы. Бишкек. 1999. 76 б.

* * *

УДК 159.928.234:159.942.5

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ ПЕДАГОГА

Эсенбаева Клара

ЖАГУ, ПМТФ Математика группа: ФМББ(М)-1-16

Руководитель: Кыбыраева М.

Аннотация: В данной статье отмечается серьезность проблемы эмоционального истощения и его влияния на личность человека, описаны основные причины, признаки развития синдрома эмоционального выгорания.

Аннотация: Бул макалада эмоционалдык солгундоо проблемасынын жана анын адамга тийгизген таасиринин маанилүүлүгү белгиленип, эмоционалдык солгундонун негизги себептери жана анын өнүгүүсүн белгилерин чагылдырат.

Annotation: This article highlights the seriousness of the problems of emotional exhaustion and its impact on the personality of the person. The main causes, signs of the development of emotional burnout are described.

Ключевые слова: эмоция, синдром, выгорание, истощение, фактор, личность, стресс, усталость, кризис, здоровье.

Ачкыч сөздөр: эмоция, синдром, солгундоо, фактор, личность, стресс, чарчоо, кризис, ден-соолук.

Key words: an emotion, a syndrome, burnout, exhaustion, factor, personality, stress, fatigue, crisis, health.

Термин "эмоциональное выгорание" впервые введен в оборот американским психологом Фреденбергом в 1974 году. Им обозначается психическое состояние людей, интенсивно и тесно общающихся с другими. Изначально

Фреденберг занес в эту группу специалистов, работающих в кризисных центрах и психиатрических клиниках, позже она объединила все профессии, предполагающие постоянное, тесное общение ("человек - человек").

Синдром эмоционального выгорания (burn-out) представляет собой состояние эмоционального, психического, физического истощения, развивающегося как результат хронического неразрешенного стресса на рабочем месте. Развитие данного синдрома характерно для альтруистических профессий, где доминирует забота о людях (социальные работники, врачи, медицинские сестры, учителя и др.).

Первые работы по выгоранию появились в 70-е годы в США. Одним из основоположников идеи выгорания является Х. Фреденбергер, американский психиатр, работавший в альтернативной службе медицинской помощи. Он в 1974 году описал феномен, который наблюдал у себя и своих коллег (истощение, потеря мотиваций и ответственности) и назвал его запоминающейся метафорой — выгорание. Другой основоположник идеи выгорания -

Кристина Маслач - социальный психолог, определила это понятие как синдром физического и эмоционального истощения, включая развитие отрицательной самооценки, отрицательного отношения к работе, утрату понимания и сочувствия по отношению к клиентам или пациентам.

Основные симптомы СЭВ:

1. Ухудшение отношений с коллегами и родственниками;
2. Нарастающий негативизм по отношению к пациентам (коллегам);
3. Злоупотребление алкоголем, никотином, кофеином;
4. Утрата чувства юмора, постоянное чувство неудачи и вины;
5. Повышенная раздражительность - и на работе, и дома.
6. Упорное желание переменить род занятий;
7. То и дело возникающая рассеянность;
8. Нарушение сна;
9. Обостренная восприимчивость к инфекционным заболеваниям;
10. Повышенная утомляемость, чувство усталости на протяжении всего рабочего дня.

В 10 пересмотре Международной классификации болезней синдром выгорания был описан под рубрикой Z.73.0 как «Выгорание — состояние полного истощения». Люди с синдромом выгорания обычно имеют сочетание психопатологических, психосоматических, соматических симптомов и признаков социальной дисфункции. Наблюдаются хроническая усталость, когнитивная дисфункция (нарушения памяти и внимания), нарушения сна с трудностями засыпания и ранними пробуждениями, личностные изменения. Возможно развитие тревожного, депрессивного расстройств, зависимостей от психоактивных веществ, суицид. Общими соматическими симптомами являются головная боль, гастроинтестинальные (диарея, синдром раздраженного желудка) и кардиоваскулярные (тахикардия, аритмия, гипертония) нарушения. Существует множество теорий развития синдрома эмоционального выгорания. Ряд исследователей считает основными предпосылками наличие организационных проблем (слишком большая рабочая нагрузка, недостаточная возможность контролировать ситуацию, отсутствие организационной общности, недостаточное моральное и материальное вознаграждение, несправедливость, отсутствие

значимости выполняемой работы). В то же время другие исследователи считают более важными личностные характеристики (низкая самооценка, высокий невротизм, тревожность и др.). Таким образом, нет единых взглядов на вопрос этиопатогенеза выгорания, отсутствуют устоявшиеся единые диагностические критерии. Более всего риску возникновения СЭВ подвержены лица, предъявляющие непомерно высокие требования к себе. В их представлении настоящий специалист – это образец профессиональной неуязвимости и совершенства. Входящие в эту категорию личности, ассоциируют свой труд с предназначением, миссией, поэтому у них стирается грань между работой и личной жизнью. В ходе исследований были выделены еще три типа людей, которым грозит СЭВ.

Первый тип - так называемый "педантичный". Основные характеристики этого типа: добросовестность, возведенная в абсолют; чрезмерная, болезненная аккуратность, стремление в любом деле добиться образцового порядка (пусть в ущерб себе).

Второй тип - "демонстративный". Люди этого типа стремятся первенствовать во всем, всегда быть на виду. Вместе с тем им свойственна высокая степень истощаемости при выполнении незаметной, рутинной работы.

Третий тип - "эмотивный". "Эмотики" бесконечно, противостоительно

чувствительны и впечатлительны. Их отзывчивость, склонность воспринимать чужую боль как собственную граничит с патологией, с саморазрушением, и все это при явной нехватке сил сопротивляться любым неблагоприятным обстоятельствам.

1. люди первого типа часто бывают излишне привязаны к прошлому; у них основные симптомы переутомления - апатия, сонливость.

2. у людей второго типа переутомление выражается в излишней раздражительности, гневливости. На этом фоне повышается давление, возникают проблемы с засыпанием. В этом случае рекомендуется выпить вечером стакан теплого молока и принять успокаивающую ванну или душ.

3. люди третьего типа при стрессах страдают бессонницей, у них возможно появление повышенной тревожности.

Синдром "Эмоционального выгорания" включает в себя 3 стадии, каждая из которых состоит из 4-х симптомов:

1-я стадия (1) "Напряжение" - симптомы:

- неудовлетворенность собой,
- "загнанность в клетку",
- переживание психотравмирующих ситуаций,
- тревожность и депрессия.

2-я стадия (2) "Резистенция" - симптомы:

- неадекватное, избирательное эмоциональное реагирование,
- эмоционально-нравственная дезориентация,
- расширение сферы экономии эмоций,
- редукция профессиональных обязанностей.

3-я стадия (3) "Истощение" - симптомы:

- эмоциональный дефицит,
- эмоциональная отстраненность,
- личностная отстраненность,
- психосоматические и психовегетативные нарушения.

Профилактика и устранение "выгорания"

1. Определение краткосрочных и долгосрочных целей. Первое не только обеспечивает обратную связь, свидетельствующую о том, что лидер находится на правильном пути, но и повышает долгосрочную мотивацию. Достижение краткосрочных целей - успех, который повышает степень самовоспитания. К концу очередного рабочего года очень важно включить цели, доставляющие удовольствие.

2. Общение. Когда руководители анализируют свои чувства и ощущения и делятся ими с другими, вероятность "выгорания" значительно снижается или этот процесс менее выражен. Поэтому рекомендуется, чтобы лидеры делились своими чувствами с коллегами и искали у них социальной поддержки. Если вы делитесь своими отрицательными эмоциями с коллегами, те могут помочь найти вам разумное решение возникшей у вас проблемы.

3. Использование "тайм-аутов". Для обеспечения психического и физического благополучия очень важны "тайм-ауты", т.е. отдых от работы и других нагрузок. Работники любой сферы имеют отпуск, отдыхают во время праздников и в выходные дни. В наше сложное время, когда темп жизни все ускоряется, новые украинские лидеры

работают практически без перерывов круглый год, находясь постоянно под действием стресса.

4. Овладение умениями и навыками саморегуляции. Овладение такими психологическими умениями и навыками, как релаксация, идеомоторные акты, определение целей и положительная внутренняя речь, способствует снижению уровня стресса, ведущего к "выгоранию". Например, определение реальных целей помогает сбалансировать профессиональную деятельность и личную жизнь. Определяя реальные цели, следует находить время и для работы, и для личной жизни, что будет способствовать предотвращению "выгорания".

5. Сохранение положительной точки зрения. Найдите людей, которые обеспечат социальную поддержку и, следовательно, помогут сохранить положительную точку зрения в отношении ваших действий.

6. Контроль эмоций, возникающих после завершения намеченной работы.

Большинство лидеров знают, как важно уметь контролировать чувство тревожности и напряженности при решении профессиональных задач. Но завершение работы не всегда устраняет сильные психологические чувства, особенно если работа не принесла нужных результатов. Эмоции часто усиливаются и проявляются в ссорах с коллегами и подчиненными или, наоборот, в депрессии, которая приводит к "выгоранию".

7. Поддержание хорошей спортивной формы. Между телом и разумом существует тесная взаимосвязь. Хронический стресс воздействует на организм человека, поэтому очень важно поддерживать хорошую спортивную форму с помощью физических упражнений и рациональной диеты. Неправильное питание, увеличение или снижение массы тела отрицательно влияют на уровень самооценки и способствуют развитию синдрома "выгорания". Когда вы испытываете определенный стресс, попытайтесь сохранить хорошую спортивную форму, что поможет вам остаться устойчивым и психически.

Чтобы избежать синдрома эмоционального выгорания:

1. старайтесь рассчитывать, обдуманно распределять все свои нагрузки;
2. учитесь переключаться с одного вида деятельности на другой;
3. проще относитесь к конфликтам на работе;
4. как ни странно это звучит - не пытайтесь всегда и во всем быть лучшими.

Помните: работа - всего лишь часть жизни.

Учитывая влияние личностных характеристик на развитие синдрома эмоционального выгорания, видится перспективным использование личностно-ориентированных методик с целью уменьшения профессионального стресса, профилактики и лечения синдрома эмоционального выгорания

Выводы

1. Профессиональная деятельность работников сферы психического здоровья несет потенциальную угрозу развития синдрома эмоционального выгорания (более 70% респондентов имеют различной степени выраженности признаки синдрома выгорания).

2. Личностные черты эмоциональной неустойчивости, конформности, робости, подозрительности, склонности к чувству вины, консерватизма, импульсивности, напряженности, интроверсии, а также локус контроля имеют значение в формировании синдрома эмоционального выгорания.

3. Психопатологические структуры синдрома эмоционального выгорания у работников сферы психического здоровья во многом основываются на личностной тревожности.

4. Наиболее тесная связь определяется между личностными чертами и тревожно-депрессивным компонентом выгорания, психосоматическими и психовегетативными нарушениями.

5. Малой выраженности синдрома эмоционального выгорания сопутствует отчетливо выраженный характерологический стержень.

6. Развитие синдрома эмоционального выгорания связано со снижением показателей психической адаптации.

Список использованной литературы:

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. -СПб.: Питер, 2001
2. Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования // Психологический журнал. 2001г. Т.22, №1.
3. Скугаревская М.М. Синдром эмоционального выгорания // Медицинские новости. 2002. №7
4. Форманюк Т.В. Синдром профессионального сгорания как показатель профессиональной дезадаптации учителя // Вопросы психологии. 1994. № 6. Министерство общего профессионального образования Псковский Государственный Педагогический Институт им. С. М. Кирова

БИЗДИН АВТОРЛОР

1. Абдыразак кызы Улара - ЖАМУ, Таш-Көмүр инженердик-педагогикалык факультети, БЭЖ-1-14 тайпасы
2. Акматжан кызы Роза - ЖАМУ, ПМТФ Философия Ск-1-14 тайпасы
3. АлишEROVA Алмаш - ЖАМУ, Филология факультети Лк-1-16 тайпасы
4. Алмазбек кызы Рамила. - ЖАГУ, Медицинский факультет, Фарм-2-15 тайпасы
5. Байышбек кызы Айжаркын - ЖАМУ, Медициналык колледжи ЛД-2-15 тайпасы
6. Бахтияр кызы Толгонай - ЖАМУ, Филология факультети КТ-1-15 тайпасы
7. Жумабай кызы Айзирек - ЖАК, МЧББ-01-17 тайпасы
8. Орешникова О. - Медицинский колледж Фарм 3-17 тайпасы
9. Раимжанов Жасурбек - ЖАМУ, Ф-1-15 тайпасы
10. Сапаралы кызы Нуриза - Кочкор-Ата колледжи ООД-2-17 тайпасы
11. Сейтбек кызы Саадат - ЖАМУ, медициналык факультети, ЛДК-6-12 тайпасы
12. Шухрат кызы Элмира - ЖАМУ, Б-1-15 тайпасы
13. Рыскелди кызы Акчолпон - ЖАМУ ТИПФ КБ-1-16 тайпасы
14. Эсенбаева Клара - ЖАМУ, ПМТФ Математика ФМББ(М)-1-16 тайпасы

МАЗМУУН

1. <i>Абдыраза</i> <i>кызы</i> <i>У.</i> Перспективы развития промышленности Кыргызстана в условиях интеграции в таможенный союз.....	3
2. <i>Акмата</i> <i>жан кызы Р.</i> Китеп канага байланган студент, же студенттер китеп кана менен кандай байланышта болушу керек?.....	14
3. <i>Алиш</i> <i>ерова Алмаш.</i> Азыркы дүйнөдөгү коммерциялык эмес уюмдар.....	19
4. <i>Алмаз</i> <i>бек кызы Р.</i> Определение биологически активные вещества в листьях малины обыкновенной произрастающей в южном Кыргызстане.....	23
5. <i>Байыш</i> <i>бек кызы А.</i> Алоэ дары гүлүнүн элдик медицинада колдонулушу.....	27
6. <i>Бахтияр</i> <i>кызы Т.</i> Ч.Айтматовдун айрым чыгармаларындагы мугалимдердин образы.....	32
7. <i>Жума</i> <i>бай кызы А.</i> “Манас” эпосунун негизинде мектепке чейинки курактагы балдарды патриоттуулукка тарбиялоо..	39
8. <i>Ореши</i> <i>никова О.</i> Применение подорожника в народной медицине и значение в жизни человека.....	45
9. <i>Раим</i> <i>жанов Ж.</i> Кыргызстандын шартында күндүн энергиясын колдонуунун мүмкүнчүлүктөрү.....	52
10. <i>Сапар</i> <i>алы кызы Н.</i> «Мамлекеттик тил жана аны өнүктүрүү».....	57

11.	<i>Сейтбек кызы С.</i> Анализ первых 100 операций аортокоронарного шунтирования без летального исхода в условиях южного регионального научного центра сердечно-сосудистой хирургии.....	61
12.	<i>Шухрат кызы Э.</i> Маданий өсүмдүктөрдүн өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү (календуланын мисалында)..	71
13.	<i>Рыскелди кызы А.</i> Чыңгыз Айтматов жана анын дүйнөлүк маданияттагы орду	78
14.	<i>Эсенбаева Клара.</i> Эмоциональное выгорание педагога...	84
15.	<i>Биздин авторлор.</i>	92

Компьютердик макеттөө:

Зупанов С.А.
Сулайманова Г.К.

Басууга кол коюлду 30.10.2018

Басууга берилди 30.10.2018

Кагаздын форматы 60x84 1/16 Тираж 300 даана.13 бас.т.

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
басмаканасында басылып чыгарылды
715600 Жалал-Абад ш., Ленин к.57, тел: 5-51-72